

LATVIJAS REPUBLIKAS
LABKLĀJĪBAS MINISTRIJA

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Sociālais
fonds

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Pētījums veikts ESF projekta Nr.9.2.1.2/15/I/001 “Iekļaujoša darba tirgus un nabadzības risku pētījumi un monitorings” ietvaros

IKGADĒJS NABADZĪBAS UN SOCIĀLĀS ATSTUMTĪBAS MAZINĀŠANAS RĪCĪBPOLITIKAS IZVĒRTĒJUMS (T.SK. PADZIĻINĀTS IZVĒRTĒJUMS PAR VALSTS SOCIĀLĀ NODROŠINĀJUMA PABALSTA SAŅĒMĒJIEM)

SIA „Projektu un kvalitātes vadība”

Izvērtējuma mērķis

Veikt rīcībpolitikas un īstenoto politikas pasākumu ietekmes un iedzīvotāju ienākumu situāciju raksturojošo datu izvērtējumu, lai secinātu, vai iniciētās un ieviestās politikas sniedz mērķētu ieguldījumu nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanā.

Izvērtējums ir viens no līdzīgiem un secīgiem – šis veikts par 2019.gadu. Izvērtējuma padziļinātais aspekts – valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmēji.

Izvērtējuma uzdevumi

- identificēt un izvērtēt izmaiņas spēkā stājušos tiesību aktos 2019.gadā;
- veikt padziļinātu administratīvo, apsekojumu un citu statistikas datu analīzi;
- padziļināti izpētīt VSNP saņēmēju mērķa grupas portretu, spēkā esošos normatīvos aktus šīs mērķa grupas situācijas uzlabošanai un VSNP saņēmējus raksturojošo statistiku.

Pētījuma ietvaros papildus veiktas trīs gadījumu (likumdošanas izmaiņu) padziļināta analīze.

Izvērtējuma struktūra

1. Statistikas datu analīze ienākumu palielināšanas, nabadzības, sociālās atstumtības un ienākumu nevienlīdzības jomā.
2. Tiesību aktu un rīcībpolitikas izmaiņas 2019.gadā sociālās atstumtības un nabadzības, kā arī ienākumu nevienlīdzības mazināšanas jomā.
3. Gadījumu izpēte:
 - 1.gadījums – pensiju indeksu diferenciacija atkarībā no darba stāža;
 - 2.gadījums – pensiju piemaksu indeksācijas ieviešana;
 - 3.gadījums – izmaiņas iedzīvotāju ienākumu nodokļa atmaksas nosacījumos.
4. Padziļināta Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmēju situācijas izpēte un analīze.

1. Statistikas datu analīze ienākumu palielināšanas, nabadzības, sociālās atstumtības un ienākumu nevienlīdzības jomā

Metodoloģija

Ienākumu palielināšanas, nabadzības, sociālās atstumtības un ienākumu nevienlīdzības datu raksturojumam un analīzei tika izmantoti Centrālās statistikas pārvaldes publicētie dati par 2019.gadu, tai skaitā Eiropas Savienības publicētā statistika par ienākumiem un dzīves apstākļiem (EU-SILC).

Personu ar invaliditāti struktūras un ienākumu raksturošana tika veikta, galvenokārt balstoties uz LabIS datiem par personām, kuras 2019.gadā bija VSAA uzskaitē kā sociālās apdrošināšanas un sociālo pakalpojumu saņēmējas (tika saņemti VSAA sagatavotie administratīvie mikro dati).

Pašvaldību sociālās palīdzības dati iegūti no publiski pieejamās informācijas gada griezumā, kuru savā mājaslapā sadaļā “Statistika sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības jomā” publicē Labklājības ministrija.

Secinājumi

Ienākumu nevienlīdzība Latvijā salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm ir relatīvi augsta, taču 2019.gadā kopumā novērojama tendence nevienlīdzībai samazināties.

	2015	2016	2017	2018	2019
Džini koeficients	34,5	34,5	35,6	35,2	34,5

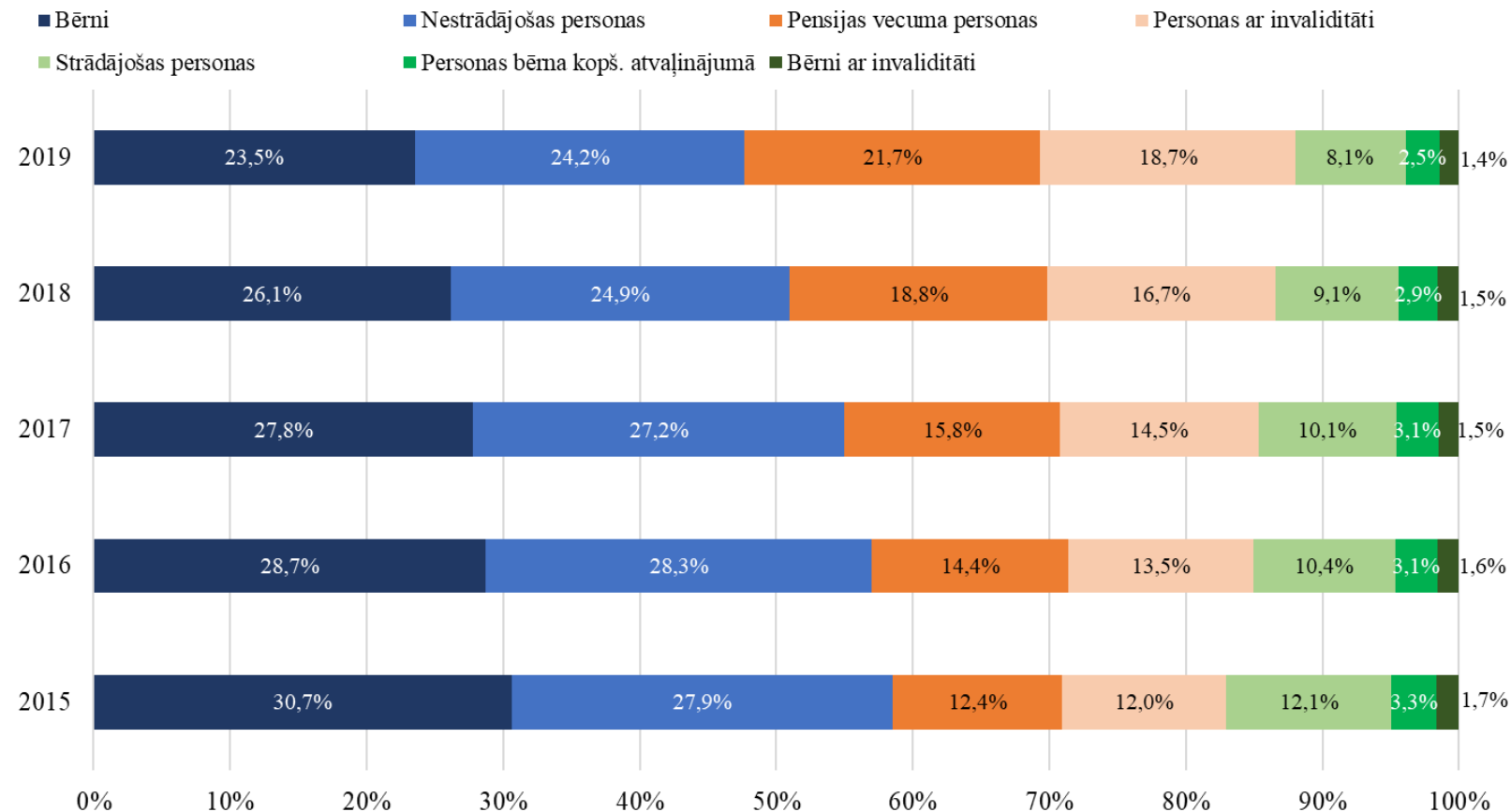
Tā kā trūcīgo minimālais ienākumu sliekšnis valstī nav mainījies kopš 2011.gada, bet ienākumu līmenis pieaudzis, tad 2019.gadā turpināja samazināties trūcīgo personu skaits un īpatsvars.

	2015	2016	2017	2018	2019
Trūcīgu ģimeņu skaits	39 001	34 639	32 378	27 793	24 360
Trūcīgu personu skaits	81 887	68 816	62 260	50 447	41 522
Trūcīgo personu īpatsvars no valsts iedzīvotājiem	4,1%	3,5%	3,2%	2,6%	2,2%

Secinājumi

Pakāpeniski mainījusies trūcīgo personu grupas iekšējā struktūra, pieaugot vecuma pensionāru, kā arī personu ar invaliditāti īpatsvaram. Vienlaikus novērojams, ka pieaudzis līdzekļu apjoms, ko pašvaldības tērējušas vienam trūcīgajam. Līdzīgi procesi notikuši arī ar garantētā minimālā ienākuma pabalsta saņēmējiem.

Trūcīgo personu grupas iekšējā struktūra

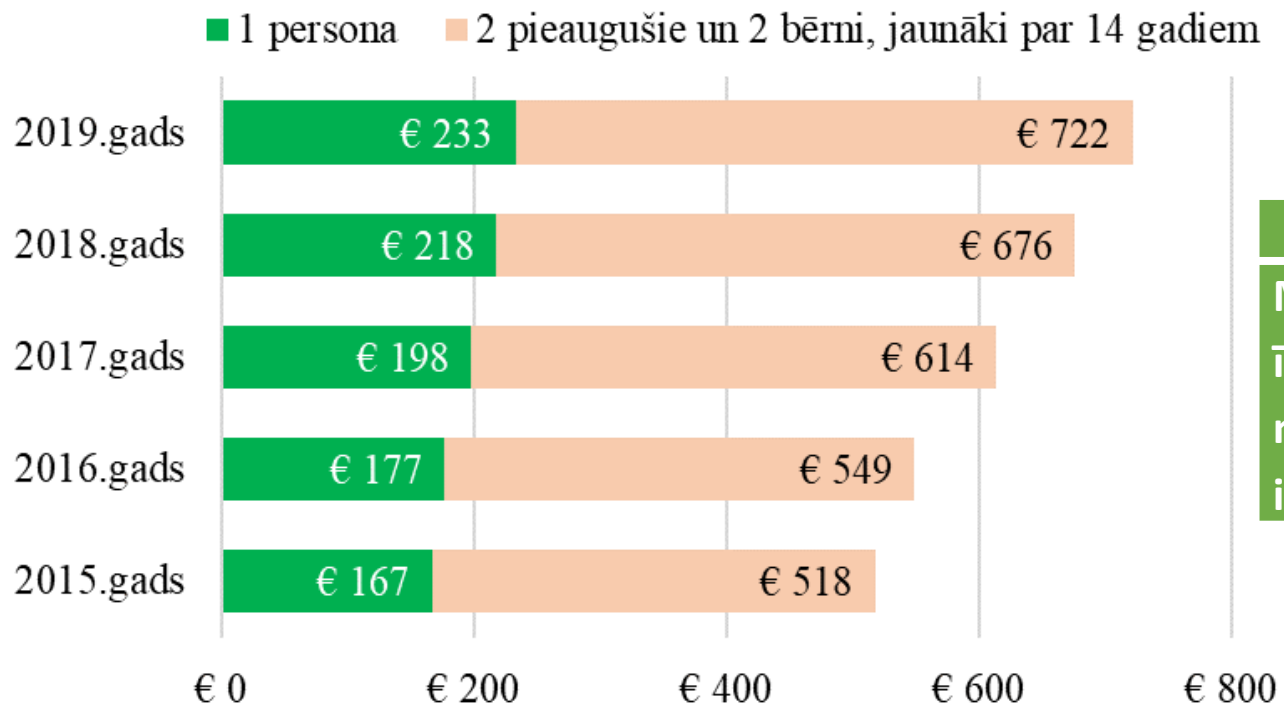

Rādītājs	Valstī kopā
Vidējā trūcīgas personas pabalsta lieluma izmaiņas vienai personai 2018.g.-2019.g., %p	▲ + 9,4

Secinājumi

Minimālā ienākuma līmenis pieaudzis, bet personu īpatsvars, kas dzīvo zem tā, ņemot vērā rādītāja relatīvo raksturu, 2019.gadā samazinājies nebūtiski (par 0,1 %p).

Minimālā ienākuma līmeņa rādītājs (ilustratīvās vērtības)

	2015	2016	2017	2018	2019
Mājsaimniecību īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa	7,4 %	7,8 %	8,9 %	7,9 %	7,8%

Secinājumi

Par 1,2 %p samazinājies nabadzības riska indekss. Attiecībā pret iepriekšējiem gadiem nav mainījušās tās grupas, kas lielākā mērā nekā citas pakļautas nabadzības riskam (pensionāru mājsaimniecības, mājsaimniecības, kur viens pieaugušais audzina bērnus). Nabadzības riskam kopš 2017.gada ir tendence mazināties drīzāk uz ekonomiskās situācijas uzlabošanās, nevis uz sociālo transfertu rēķina.

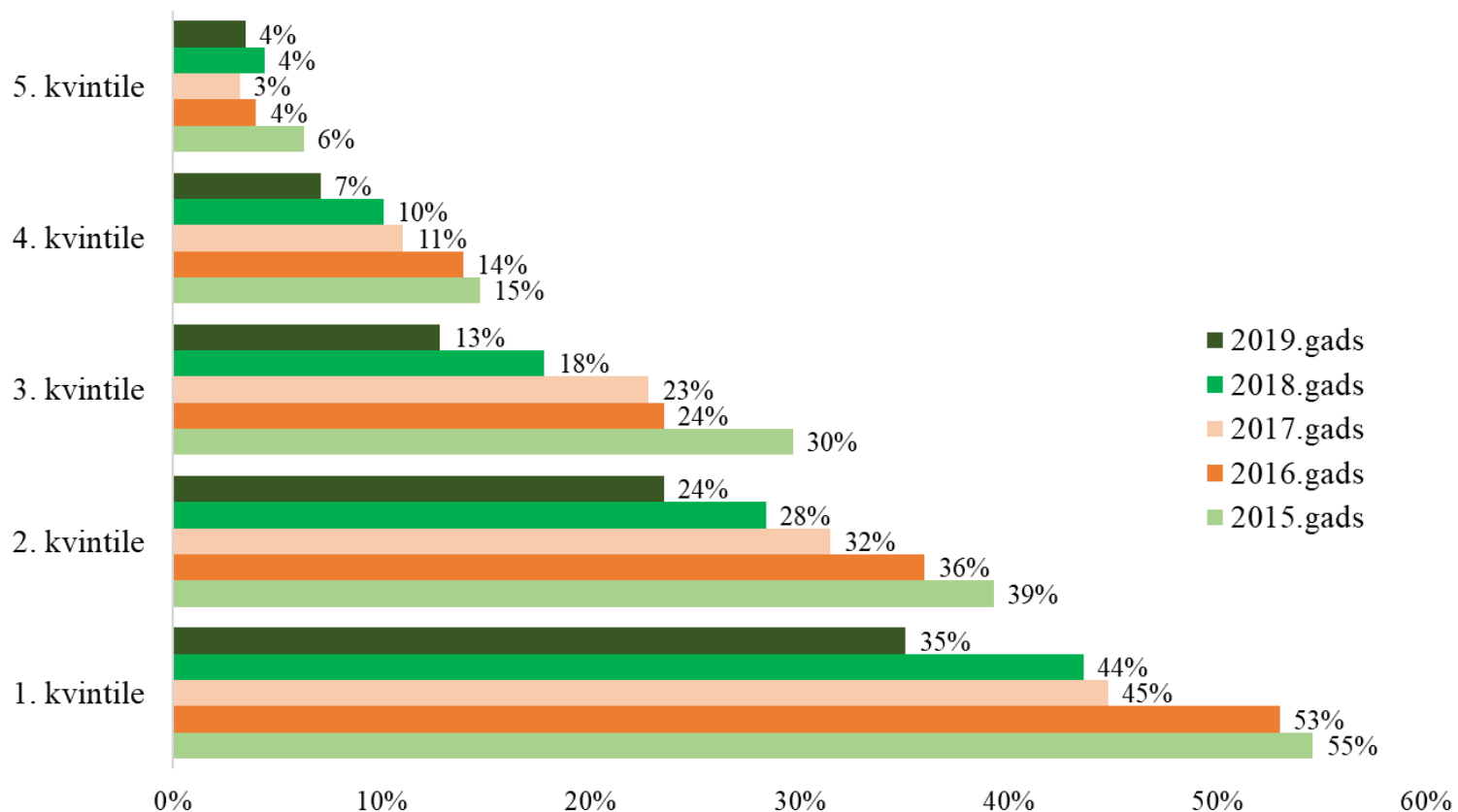
Nabadzības riska indekss pēc mājsaimniecības tipa

Mājsaimniecību tips	2015	2016	2017	2018	2019
Pavisam	21,8	22,2	23,3	22,9	21,7
Vienas personas mājsaimniecības					
1 personas mājsaimniecības – pavisam	55,7	54,9	52,6	52,6	49,1
1 personas mājsaimniecības līdz 64 gadu vecumam	35,2	34,9	31,0	31,7	30,0
1 personas mājsaimniecības 65 gadi un vecākas	74,0	72,8	74,0	74,9	71,7
Mājsaimniecības ar bērniem					
Visas mājsaimniecības ar apgādībā esošiem bērniem	16,0	16,3	16,5	14,3	15,6
1 pieaugušais ar bērniem	34,4	34,3	32,6	26,2	30,6
2 pieaugušie, 1 apgādībā esošs bērns	11,2	13,4	12,1	16,2	12,2
2 pieaugušie, 2 apgādībā esoši bērni	14,7	14,4	10,2	11,1	12,8
2 pieaugušie, 3 un vairāk apgādībā esoši bērni	25,5	19,8	20,7	16,7	17,7

Secinājumi

Sociālās atstumtības rādītājiem 2019.gadā bija tendence samazināties, un šī tendence ir pastāvīga kopš 2015.gada, turklāt novērojama visos ienākumu līmeņos.

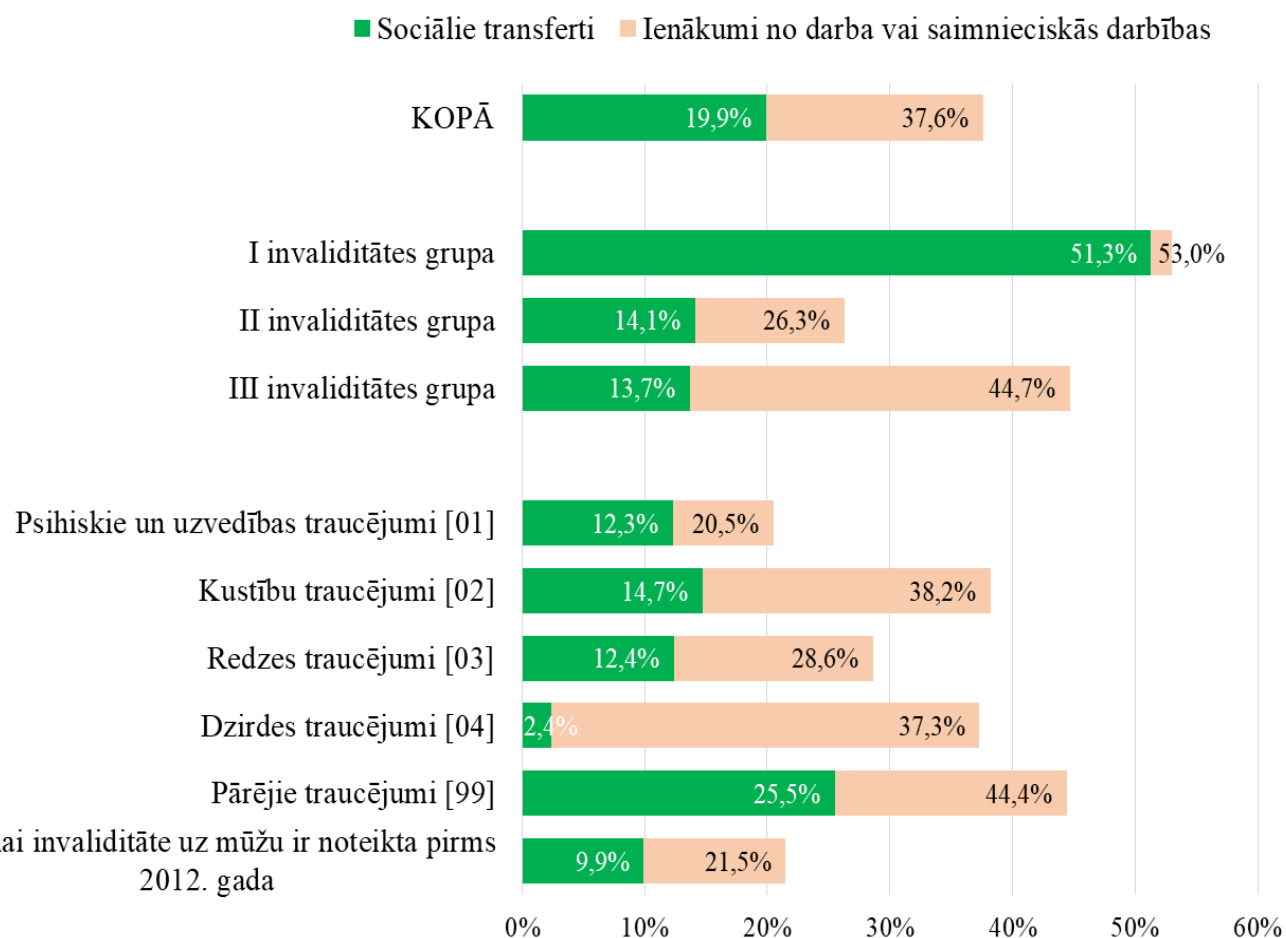
Iedzīvotāju materiālās nenodrošinātības indekss ienākumu kvintīļu grupās

Secinājumi

Situācija ar kopējiem ienākumiem ir nelabvēlīga II invaliditātes grupai – ja personas ar III invaliditātes grupu bieži gūst ienākumus no darba vai saimnieciskās darbības, bet I invaliditātes grupai šo ienākumu līmeni gandrīz kompensējuši sociālie transferti, tad II invaliditātes grupai ienākumi no sociālajiem transfertiem bijuši ievērojami mazāki nekā I grupai, savukārt iespēja gūt ienākumus no darba – ievērojami ierobežotākas, salīdzinot ar III grupu.

Situācija pēc būtības nav mainījusies kopš 2018.gada, lai arī ienākumi visās invaliditātes grupās pieauguši.

Rekomendācijas

- Situācija pasaulē un valstī nereti mainās ļoti strauji – šis pētījums galvenokārt koncentrējas uz 2019.gada situācijas izvērtējumu, taču pēc tam sekojuši ļoti ievērojami satricinājumi – vispirms COVID pandēmija, pēc tam karadarbība Ukrainā. Lai šo problēmu iespēju robežās risinātu, varētu ieteikt nākamajos ziņojumos analīzi, kur tas iespējams, papildināt ar iespējami jaunākiem datiem.
- Bez padziļinātas analīzes ir problemātiski izvērtēt rīcībpolitiku, ja tā ir vērsta tajā pašā virzienā, kur kopējais sociāli politiskais process, jo metodoloģiskā līmenī nereti nav iespējams nodalīt to ietekmi, ko atstājušas politikas izmaiņas no tā, kā situācija mainītos, ja izmaiņas nebūtu ieviestas. Tā kā procesi nereti ir objektīvi vērsti vienā virzienā:
 - valstij un pašvaldībām finanšu ir visvairāk tajos ekonomisko ciklu posmos, kad finanšu visvairāk ir arī sabiedrībai – līdz ar to sniegtā finanšu palīdzība rezonē ar dabiskajiem procesiem, savukārt brīžos, kad sabiedrībai finansiāli ir visgrūtāk, arī valstij un pašvaldībām finanšu līdzekļu ir mēdz būt ierobežoti (pirmais nozīmīgais izņēmums te varētu būt COVID-19 pandēmijas seku mazināšana);
 - demokrātiskās sabiedrībās valsts realizē sabiedrības vajadzības un aktualitātes, līdz ar to situācijas, kad tiem vai citiem procesiem veltīta valsts politika, nereti paralēli papildus resursus tām pašām vajadzībām virza arī privātpersonas un dažādas organizācijas, rekomendējam arī turpmāk nozīmīgāko izmaiņu izvērtēšanai izmantot gadījumu analīzi.
- Izvērtējums ievērojamā mērā koncentrējas uz relatīvās nabadzības analīzi, abstrahējoties no objektīvajiem sociāli ekonomiskajiem procesiem. Tas ir pozitīvi, ja izvērtējumā ir svarīgi novērtēt sociālo nevienlīdzību, tomēr nabadzībai ir arī citi aspekti – piemēram, objektīvu ekonomiskās labklājības pieaugumu visā sabiedrībā (tai skaitā sabiedrības nabadzīgākajā daļā) var pavadīt nevienlīdzības pieaugums. Līdzīgi nevienlīdzība var mazināties brīdī, kad sabiedrībā objektīvi pasliktinās dzīves līmenis. Līdz ar to izvērtējumā turpmāk būtu svarīgi lielākā mērā ņemt vērā sociāli politisko kontekstu.

**2. Tiesību aktu un rīcībpolitikas izmaiņas
2019.gadā sociālās atstumtības un
nabadzības, kā arī ienākumu nevienlīdzības
mazināšanas jomā**

Metodoloģija

Izmantojot interneta vietnē <http://www.likumi.lv> pieejamo informāciju, analizēti uz sociālās atstumtības un nabadzības, kā arī ienākumu nevienlīdzības mazināšanas jomu attiecināmie likumi un MK noteikumi, kas stājušies spēkā periodā no 01.01.2019. līdz 31.12.2019.

Tiesību aktu analīze pamatā balstīta uz tiesību aktu projektu sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumu (anotāciju) analīzi, aptverot šādus aspektus:

- identificētās problēmas;
- plānotie pasākumi to mazināšanai;
- izmaiņu ietekme uz mērķa grupas tiešajiem un/vai netiešajiem ienākumiem;
- ir/nav mērķēts atbalsts;
- mērķētā atbalsta veids.

Metodoloģija

Kopumā tika atlasīti 932 tiesību akti, kas stājušies spēkā 2019.gadā.

No tiem 872 tiesību akti tika atzīti kā tādi, kas *nav ne tieši, ne netieši saistīti* ar sociālās atstumtības, nabadzības vai ienākumu nevienlīdzības mazināšanas jomu.

60 tiesību akti tika atlasīti ar *iespējamu* ietekmi uz sociālās atstumtības, nabadzības vai ienākumu nevienlīdzības mazināšanas jomu un tika analizēti padziļināti.

Analīzes rezultātā konstatēts, ka no 60 tiesību aktiem ar iespējamu ietekmi:

- 14 tiesību akti attiecas uz ES fondu darbības programmu specifisko atbalsta mērķu īstenošanu un netiek analizēti saskaņā ar pasūtītāja Tehniskās specifikācijas nosacījumiem;
- 31 tiesību aktam nav ietekmes uz iepirkuma priekšmetu;
- 15 tiesību aktiem ir ietekme uz iepirkuma priekšmetu, un ir veikta to analīze.

Izmaiņas likumdošanā

Likumi	Izmaiņas	Mērķgrupa	Iecerētā ietekme
Darba likums Darba aizsardzības likums	Paredz regulēt administratīvos pārkāpumus darba tiesisko attiecību jomā, piemērojot sodus par pārkāpumiem	Darba ņēmēji	Mazināt pārkāpumus darba tiesisko attiecību jomā
Noteikumi par aktīvo nodarbinātības pasākumu un preventīvo bezdarba samazināšanas pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtību un pasākumu īstenotāju izvēles principiem	<ul style="list-style-type: none"> Viens darba vadītājs var vadīt darbu ne vairāk par pieciem izglītojamiem, ja darba vadītājs vada darbu vismaz vienam izglītojamam ar invaliditāti; Iespēja darba devējiem, kas pasākumos nodarbina vai plāno nodarbināt izglītojamus ar invaliditāti, saņemt konsultācijas par izglītojamo ar invaliditāti nodarbināšanu; Ja darba devējs pasākumos nodarbina izglītojamo ar invaliditāti, dotāciju izglītojamā darba algai piešķir valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas apmērā; Ja darba vadītājs vada darbu vismaz vienam izglītojamam ar invaliditāti, dotāciju piešķir 60% apmērā no valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas apmērā, attiecīgi par pārējo izglītojamo darba vadīšanu – vienu desmito daļu no valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas apmērā. 	Skolēni ar invaliditāti	Atbalsts nodarbinātībai

Izmaiņas likumdošanā

Likumi	Izmaiņas	Mērķgrupa	Iecerētā ietekme
Likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli"	Pensionāra neapliekamā minimuma palielināšana 2021.gadā līdz EUR 3960 (EUR 330 mēnesī).	Pensiju saņēmēji	Paredz ienākumu pieaugumu
Likums "Par valsts pensijām"	Vecuma pensijas saņēmējiem, kuriem apdrošināšanas stāžs ir 45 un vairāk gadu, sākot ar 2019.gadu, pensiju indeksācijā piemērot 80 procentus no apdrošināšanas iemaksu algu summas reālā pieauguma procentiem	Vecuma pensiju saņēmēji	Paredz ienākumu pieaugumu
Noteikumi par ikmēneša piemaksu pie vecuma un invaliditātes pensijas	Pensiju piemaksu indeksāciju VSAA aprēķinās un katra gada 1.oktobrī noteiks piemaksas apmēru par vienu apdrošināšanas stāža gadu, kas uzkrāts līdz 1995.gada 31.decembrim.	Vecuma un invaliditātes pensijas saņēmēji, kam apdrošināšanas stāžs uzkrāts līdz 1995.gada 31.decembrim un kas pensionējušies līdz 2011.gadam	Paredz ienākumu pieaugumu

Izmaiņas likumdošanā

Invaliditāte

Likumi	Izmaiņas	Mērķgrupa	Iecerētā ietekme
Valsts sociālo pabalstu likums	Paredzēts pabalsts personām ar invaliditāti, kam nepieciešama kopšana arī gadījumā, kad tās ir pārsniegušas 18 gadu vecumu un tām nepieciešama īpaša kopšana sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem, ja invaliditātes cēlonis ir slimība no bērnības	Personas ar invaliditāti	Paredz ienākumu pieaugumu
Noteikumi par prognozējamās invaliditātes, invaliditātes un darbspēju zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību	Atzinumu turpmāk varēs izsniegt arī personām ar invaliditāti ar garīga rakstura traucējumiem, kurām ir uzvedības un emocionālie traucējumi, kuri izpaužas ar atkārtotu un persistējošu asociālu, agresīvu vai izaicinošu uzvedību un rada būtiskus pārvietošanās traucējumus	Personas ar invaliditāti	Pabalsta saņemšana transporta izdevumu kompensēšanai

Izmaiņas likumdošanā

Likumi	Izmaiņas	Mērķgrupa	Iecerētā ietekme
Darba likums Darba aizsardzības likums	Ģimenē, kura adoptējusi bērnu vecumā līdz 18 gadiem, vienam no adoptētājiem tiks piešķirts 10 kalendāra dienas ilgs atvaļinājums	Ārpusģimenes aprūpē esoša bērna adoptētāji; ārpusģimenes aprūpē esoši bērni	Paredz ienākumu pieaugumu
Likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu"	Paternitātes pabalsts tiks piešķirts vienam no vecākiem sakarā ar ārpusģimenes aprūpē esoša bērna vecumā līdz 18 gadiem adopciju	Ārpusģimenes aprūpē esoša bērna adoptētāji; ārpusģimenes aprūpē esoši bērni	Paredz ienākumu pieaugumu
Valsts sociālo pabalstu likums	Bērna adopcijas pabalsta ieviešana, atlīdzības piešķiršana par aizbildņa pienākumu pildīšanu arī gadījumos, ja viņš ar aizbilstamo pastāvīgi dzīvos ārvalstī	Ārpusģimenes aprūpē esoša bērna adoptētāji, aizbildņi; ārpusģimenes aprūpē esoši bērni	Paredz ienākumu pieaugumu

Galvenās problēmas un ieteikumi to risinājumiem nabadzības un sociālās atstumtības jomā

Iepriekšējā gada ziņojumā konstatētā problēma	2018. gadā LM izstrādātie rīcībpolitikas pasākumi minimālo ienākumu līmeņu pārskatīšanai un noteikšanai nav īstenoti pilnā mērā
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>2019. gadā Garantētā minimālā ienākumu (GMI) līmeni mēnesī noteica Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr. 913 “Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni”. Minētie noteikumi nosaka gan GMI līmeni, gan pašvaldību tiesības noteikt citu GMI līmeni dažādām iedzīvotāju grupām, kas nav zemāks par valstī noteikto līmeni un nepārsniedz normatīvajos aktos par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu noteikto ienākumu līmeni. Salīdzinot ar 2018. gadu, GMI nebija mainījies, un 2019. gadā tā apjoms bija EUR 53. 2018. gada 3. jūlijā Labklājības ministrija iesniedza Valsts kancelejā izskatīšanai Ministru kabinetā politikas plānošanas dokumenta projektu „Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2019.-2020.gadam”. Plāna projekts paredzēja vairāku politikas pasākumu īstenošanu, lai palielinātu tieši nabadzīgāko iedzīvotāju (pensijas vecuma cilvēku, personu ar invaliditāti, trūcīgo iedzīvotāju) ienākumus, tādējādi mazinot sociālo atstumtību un nabadzības risku. Plāna projekts 2018.gadā netika izskatīts nevienā no Ministru kabineta sēdēm, un 2019.gada budžeta veidošanas procesā papildu finansējums plāna paredzēto pasākumu īstenošanai netika rasts. Ar Ministru kabineta 2019. gada 22. augusta rīkojumu Nr. 408 tika apstiprināts “Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021.gadam”. Šis plāns bija īstermiņa politikas plānošanas dokuments, kas izstrādāts, lai noteiktu konkrētus pasākumus pakāpeniskai Konceptijas „Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu” īstenošanai, pilnveidojot minimālo ienākumu atbalsta sistēmu, lai palielinātu ienākuma atbalstu nabadzības un ienākumu nevienlīdzības riskiem visvairāk pakļautajām sabiedrības grupām. Savukārt ar Ministru kabineta 2021. gada 17. septembra rīkojumu Nr. 657 apstiprināja “Plānu minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2022.-2024.gadam” – vidēja termiņa politikas plānošanas dokumentu, kas izstrādāts, lai atbilstoši Satversmes tiesas spriedumiem noteiktu minimālo ienākumu atbalsta sistēmas parametru noteikšanas kritērijus, kārtību un metodi, kā arī pārskatīšanas kārtību, ņemot vērā valsts ekonomikas attīstību.</p> <p>Turpmāk nepieciešams konsekventi īstenot plānu un tam sekojošos plānus, izmantojot finanšu resursus no valsts un pašvaldību budžeta, līdz ar to paredzot solidāru pasākumu kopumu, sniedzot valsts un pašvaldības atbalstu trūcīgajiem iedzīvotājiem.</p>

Galvenās problēmas un ieteikumi to risinājumiem nabadzības un sociālās atstumtības jomā

Iepriekšējā gada ziņojumā konstatētā problēma	Saglabājas augsts pensijas vecumu sasniegušo iedzīvotāju nabadzības riska līmenis: īstenoto rīcībpolitikas pasākumu kopums nav pietiekams šīs grupas dzīves situācijas uzlabošanai
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>Nabadzības riska līmenis ir relatīvs rādītājs, kas salīdzina situāciju pret citām grupām sabiedrībā. Faktiskā pensionāru pirktspēja laika posmā no 2017.gada līdz 2020.gadam auga, tomēr algu pieaugums bija straujāks, tādējādi atšķirības starp pensionāru un strādājošo pirktspēju pieauga. Tādējādi nevar apgalvot, ka rīcībpolitika attiecībā uz pensionāru nabadzības mazināšanu apskatāmajā laika posmā nebūtu efektīva un būtu nepieciešamas papildus rekomendācijas tās mazināšanai. Ja apskatāmajā laika posmā sabiedrības kopējais dzīves līmenis būtu krities, līdz ar to pazeminoties nabadzības riska sliekšnim, varētu pat veidoties situācija, ka pensionāri būtu personas ar stabilākajiem ienākumiem, kuru nabadzības risks mazinātos. Tādējādi runa ir par to, ka pensionāru nabadzības riska mazināšanai nepieciešams nodrošināt, lai pensiju līmenis būtu ciešāk saistīts ar ekonomikas izaugsmes tempiem sabiedrībā.</p> <p>Šo sasaisti nodrošina pensiju indeksācijas mehānisms, jo pensija vairumā gadījumu pensionāriem ir vienīgais vai vismaz nozīmīgākais ienākums. Apstākļos, kad ir relatīvi zema inflācija, bet straujš algu pieaugums, pati pensiju indeksācijas formula nosaka to, ka pensiju pieauguma temps atpaliek no algu pieauguma tempa. Indekss tiek aprēķināts no inflācijas rādītāja un sociālās apdrošināšanas iemaksu algas. Tā kā alga tiek ņemta vērā daļēji (pārējo pensiju indeksu nosaka inflācijas rādītājs, kas konkrētajā situācijā bija zems), tad arī pensiju pieaugums šādos apstākļos var būt tikai par daļu no algas pieauguma, kas ienākumu atšķirības starp strādājošajiem un pensionāriem palielina. Tātad būtībā minētās izmaiņas tiešā veidā izriet no valsts realizētās rīcībpolitikas un izpratnes par taisnīgu pensiju indeksāciju. Ja pastāv uzskats, ka esošā situācija ir netaisnīga, kā arī speciālā budžeta iespējas to pieļauj, tad, nemainot pensiju indeksāciju nosakošos rādītājus, vienīgais risinājums, ko iespējams rekomendēt, ir paaugstināt sociālās apdrošināšanas iemaksu algas īpatsvaru, kas tiek ņemts vērā, aprēķinot pensiju indeksu. Papildus iespējams rekomendēt izmantot nabadzības riska noteikšanā reālajai situācijai atbilstošāku ekvivalences skalu. Šobrīd nabadzības riska līmeņa aprēķinā tiek izmantota modificētā OECD ekvivalences skala. Izmantojot šo skalu, vienas personas mājsaimniecībai (tai skaitā viena pensionāra mājsaimniecībai), kā arī divu pieaugušo mājsaimniecībai (tai skaitā divu pensionāru mājsaimniecībai) iespējas nokļūt zem nabadzības riska līmeņa matemātiski ir augstākas, salīdzinot ar mājsaimniecībām, kurās ir bērni, kā arī lielām mājsaimniecībām.</p>

Galvenās problēmas un ieteikumi to risinājumiem nabadzības un sociālās atstumtības jomā

Iepriekšējā gada ziņojumā konstatētā problēma	Nav stabila ģimeņu ar vienu bērnu situācija: pieaug šo ģimeņu nabadzības rādītāji
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>Spriežot pēc 2019.gada datiem, nabadzības riska rādītāju ģimenēm, kurās ir 2 pieaugušie ar 1 bērnu pieaugumam 2018.gadā bija gadījuma raksturs. Rādītāji ir līdzīgi 2015.-2017.gadā, kā arī 2019.gadā (robežās no 11,2% līdz 13,4%), vienīgi 2018.gadā uzrādot atšķirīgu vērtību (16,2%). Līdz ar to šīs grupas nabadzības riska situācija vērtējama kā stabila, bet rezultātu nestabilitātes ticamākais cēlonis drīzāk ir konkrētās specifiskās mērķgrupas lielums EU-SILC aptaujas izlasē, nevis 2018.gadā realizētās rīcībpolitikas izmaiņas.</p> <p>Ņemot vērā gan relatīvi zemos šīs mērķgrupas nabadzības riska rādītājus, gan Latvijas iedzīvotājiem tipisko demogrāfisko uzvedību (varbūtība, ka sievietei būs viens bērns, ir augsta, līdz ar to demogrāfiskā politika drīzāk būtu vēršama uz otrā un trešā bērna rašanās veicināšanu), īpašas uz šo mērķgrupu vērstas politikas iniciatīvas nav nepieciešamas.</p> <p>Arī bērnu nabadzības mazināšanai 2021. gadā īstenotās ģimenes valsts pabalsta reformas rezultātā atbalsts ģimenēm ar vienu bērnu ir relatīvi zems – no 2022. gada 1. janvāra ģimenes valsts pabalsta apmērs par apgādībā esošu bērnu no gada līdz 20 gadu vecumam ir atkarīgs no bērnu skaita ģimenē: par vienu bērnu ģimene saņem EUR 25 mēnesī, par diviem bērniem – EUR 100 (EUR 50 par katru bērnu), par trim bērniem – EUR 225 (EUR 75 par katru bērnu) un par četriem un vairāk bērniem pabalsts ir EUR 100 mēnesī par katru bērnu.</p>
Iepriekšējā gada ziņojumā konstatētā problēma	Saglabājas augsts nabadzības risks viena pieaugušā ar bērniem mājsaimniecībās
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>Arī šī ziņojuma ietvaros problēma nav mazinājusies, viena pieaugušā ar bērniem mājsaimniecībās nabadzības riska indekss 2019. gadā bija 30,6% (par 4,4 %p lielāks nekā 2018. gadā, bet mazāks nekā laika posmā no 2015. līdz 2017.gadam), kas visu mājsaimniecību ar bērniem grupā ir visaugstākais rādītājs. Līdz ar to arī piedāvātie risinājumi vēl aizvien ir aktuāli, piemēram, tādu mehānismu ieviešana, kas primāri atbalsta tās ģimenes, kuras ir trūcīgas un maznodrošinātas.</p>

Galvenās problēmas un ieteikumi to risinājumiem nabadzības un sociālās atstumtības jomā

Iepriekšējā gada ziņojumā konstatētā problēma	Saglabājas augsts nabadzības riskam pakļauto personu ar invaliditāti īpatsvars trūcīgo personu vidū
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>2019.gadā saglabājās iepriekš konstatētās tendences. Pandēmijas situācija 2020.gadā atkarībā no nodarbinātības sfēras atstāja atšķirīgu iespaidu uz nodarbinātajām personām ar invaliditāti – apkalpojošajā sfērā tas varēja nozīmēt darba zudumu, savukārt sfērās, kur iespējams darbs attālināti, tā daļai pavēra jaunas iespējas (arī mācību iespējas tiem, kas spēj mācīties attālināti, bet nespēj klātienē, pieauga).</p> <p>Kopumā konstatējams, ka, ja nodarbinātība ir efektīvs līdzeklis, lai mazinātu nabadzības risku personām ar III invaliditātes grupu, savukārt personām ar I invaliditātes grupu nespēju strādāt kompensē sociālie transferti, tad personām ar II invaliditātes grupu nav līdzvērtīga mehānisma, kas ļauj mazināt nabadzības risku – sociālie transferti ir relatīvi zemi un nodarbinātības iespējas arī.</p> <p>Līdz ar to rekomendējam no vienas puses veicināt personu ar II invaliditātes grupu nodarbinātību, piemēram, pievēršot īpašu uzmanību invaliditātes grupai sociālās uzņēmējdarbības atbalsta gadījumā. No otras puses, sekojot līdzī tam, kādā mērā personas ar II invaliditātes grupu spēj patstāvīgi mazināt nabadzības risku vismaz uz I un III invaliditātes grupas fona, nepieciešams kompensējošs mehānisms sociālo transfertu veidā, lai izlīdzinātu starpību.</p> <p>Kā viens no jauninājumiem, kas situāciju varētu uzlabot, plānots izveidot konsultatīvā atbalsta centrus personām ar invaliditāti. Arī šo centru darbā rekomendējam pievērst īpašu uzmanību personām ar II invaliditātes grupu.</p> <p>Kā ilgtermiņa pasākums rekomendējama personu ar invaliditāti kopš bērnības integrācija sabiedrībā iespējami agrīnā vecumā – tas būtu efektīvāks risinājums, salīdzinot ar centieniem integrēt šīs personas sabiedrībā un darba tirgū vēlāk.</p>

Galvenās problēmas un ieteikumi to risinājumiem nabadzības un sociālās atstumtības jomā

Iepriekšējā gada ziņojumā konstatētā problēma	Lietojot relatīvos nabadzības rādītājus rīcībpolitikas izvērtējumam (bez papildinošiem absolūtajiem nabadzības rādītājiem), novērojamas laika gaitā svārstīgas rādītāju izmaiņu tendences, kas ierobežo iespējas novērtēt nabadzības politikas efektivitāti ilgtermiņā
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>Relatīvo indikatoru izmantošana, ja tos neizvērtē absolūto indikatoru kontekstā, var novest pie nepilnīgiem vai pat kļūdainiem secinājumiem. Ja rīcībpolitika ir vērsta uz to grupu situācijas uzlabošanu, kam objektīvu apstākļu dēļ ir grūtāk gūt tādus ienākumus, kas raksturīga sabiedrībai kopumā, tad, lai efekts būtu konstatējams ar relatīviem indikatoriem, nepieciešams, lai pārējās sabiedrības situācija nebūtu uzlabojusies tik strauji (kas iespējams visdrīzāk tikai valsts ekonomikai nelabvēlīgos brīžos, kad savukārt finanšu līdzekļu rīcībpolitikas realizēšanai parasti ir mazāk).</p> <p>Kā viens no instrumentiem, kas ļautu izmantot absolūtas vērtības relatīvo vietā, tika izstrādāts mājsaimniecību relatīvo izdevumu budžets. Darbs pie tā noslēdzās 2021.gada beigās. Šis instruments izmantoja 2020.gada cenas, tāpēc rekomendējam izvērtējumā par 2020.gadu izmantot pētījuma rezultātus.</p> <p>Savukārt 2021.gada beigās un 2022.gada pirmajā pusē sekoja straujš inflācijas pieaugums, kas šobrīd nekā nav atspoguļots MRI budžetā. Ziņojuma sagatavošanas brīdī nav iespējams prognozēt, kā inflācija izmainīs patēriņa struktūru, tomēr visdrīzāk izmaiņas tajā būs. Atkarībā no situācijas 2023.gada sākumā rekomendējam šādu rīcību MRI budžeta atjaunošanā:</p> <ol style="list-style-type: none">1. ja cenu pieaugums būs mazinājies, respektīvi, situācija stabilizējusies, nepieciešams fiksēt izmaiņas patēriņa struktūrā, tādējādi šādā situācijā rekomendējam 2023.gadā veikt mājsaimniecību relatīvā budžeta atjaunošanu ar aptaujas palīdzību (tas ir, ņemt vērā ne tikai cenu izmaiņas, bet arī nostabilizējušās patēriņa struktūras izmaiņas);2. ja turpināsies straujš cenu pieaugums, respektīvi, par situācijas stabilizāciju runāt vēl nevarēs, rekomendējam 2023.gadā atjaunot MRI budžeta vērtības ar inflācijas datiem, atliekot budžeta atjaunošanu ar aptaujas palīdzību uz 2024.gadu.

Galvenās problēmas un ieteikumi to risinājumiem nabadzības un sociālās atstumtības jomā

Šajā ziņojumā konstatētā problēma	Reģionālā nevienlīdzība nabadzības riska tendencēs, mājsaimniecību ienākumos un materiālajā nenodrošinātībā pēdējos 5 gadus novērojama kā ilgstoša un stabila parādība ar nenozīmīgām svārstībām
Situācijas izmaiņas un rekomendācijas	<p>Salīdzinoši reģionu griezumā 2019.gadā nabadzības riska indeksa vērtības Rīgā un Pierīgā bija zemākas nekā citos reģionos (abos reģionos 16%), savukārt visaugstākais nabadzības riska indekss bija fiksēts Latgalē (36%), neraugoties uz to, ka, salīdzinājumā ar iepriekšējo 2018.gadu nabadzības riska indeksa vērtība Latgalē ir samazinājusies. Mājsaimniecību sadalījums kvintīļu grupās reģionos atklāj reģionālo nevienlīdzību arī mājsaimniecību ienākumos. Dati par 2019.gadu liecina, ka Rīgas un Pierīgas reģionu mājsaimniecības salīdzinoši ir ievērojami turīgākas par citu reģionu mājsaimniecībām – Rīgas reģionā 4. un 5. kvintiles mājsaimniecības veido vairāk nekā pusi no visu mājsaimniecību kopskaita (55%), Pierīgas reģionā tādu ir 43%. Savukārt Latgales un Vidzemes reģionos vairāk nekā pusi no visu mājsaimniecību ienākumiem veido 1. un 2. kvintiles mājsaimniecības – Latgalē 59%, bet Vidzemē 52%. Salīdzinot materiālās nenodrošinātības indeksu reģionu griezumā, zemāks nekā citos reģionos tas ir Rīgā (14%) un Pierīgas reģionā (13%). Visaugstākais materiālās nenodrošinātības indekss 2019.gadā vērojams Kurzemes reģionā (21%), kam seko Latgale (20%) un Vidzeme (19%).</p> <p>Salīdzinoši nabadzīgākajās pašvaldībās, kurās ir zemāka ekonomiskā aktivitāte (lielāks bezdarbs u.c.), un zemāka vidējā alga ir mazāki nodokļu ieņēmumi, kā arī daudz lielāka iedzīvotāju daļa saņem sociālo palīdzību pabalstu veidā, attiecīgi vēl vairāk samazinot līdzekļus, ko pašvaldība var ieguldīt infrastruktūrā un izglītībā. Disproporcijas pašvaldību ieņēmumos nozīmē, ka pašvaldību rīcībā ir ļoti atšķirīgs līdzekļu apjoms, ko tās var ieguldīt attīstībā un pakalpojumu nodrošināšanā iedzīvotājiem. Tādējādi nepieciešams veidot jaunu reģionālo politiku, integrējot to ar sociālās atstumtības mazināšanas rīcībpolitiku un izmantojot teritoriālo pieeju atbalsta sniegšanā, priekšroku un lielāku atbalstu sniedzot reģioniem ar augstākām reģionālās attīstības atšķirībām un diferencējot to atbilstoši IKP līmenim.</p> <p>Ilgtermiņa risinājums ekonomiskās situācijas izlīdzināšanai būtu saistāms ar pašvaldību interesi veicināt uzņēmējdarbību un līdz ar to darbavietas savā teritorijā. Kā instruments varētu kalpot pašvaldību ienākumu pārstrukturēšana, daļu ienākumu no IIN aizvietojo ar ienākumiem no UIN.</p>

3. Gadījumu izpēte:

1.gadījums – pensiju indeksu diferenciācija atkarībā no darba stāža;

2.gadījums – pensiju piemaksu indeksācijas ieviešana.

Metodoloģija

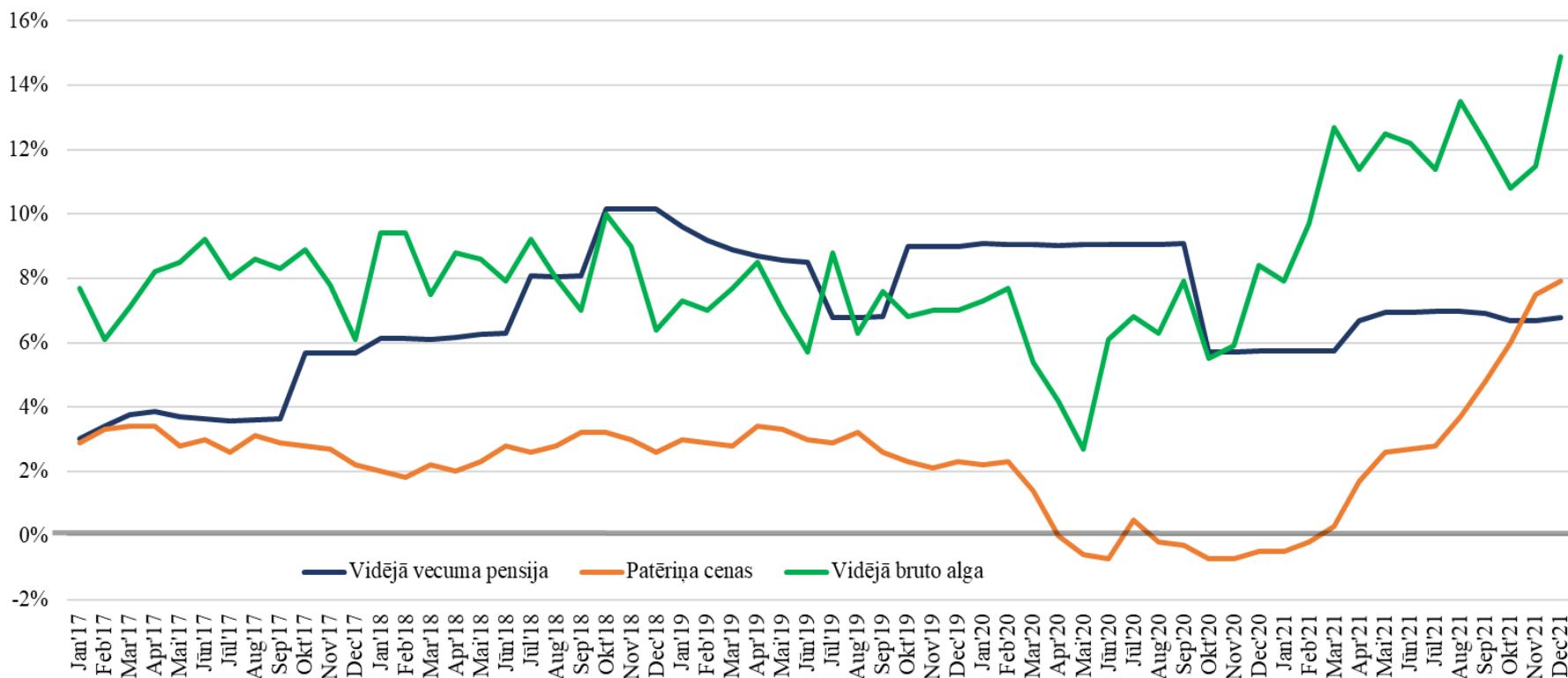
Lai veiktu gadījumu analīzi:

1. Veiktas 3 ekspertu intervijas, tai skaitā, viena izpētes sākumposmā, bet divas izpētes beigās;
2. Analizēta publiski pieejamā VSAA statistika par vecuma pensiju izmaiņām un pensionāru skaitu;
3. Apkopoti no VSAA saņemtie dati par vecuma pensiju saņēmēju pensijām 2017.-2020.gadā (par četriem mēnešiem no katra gada). Datu kopa ļāva diferencēt pensijas un piemaksas, kā arī precīzi tās sasaistīt ar darba stāžu, personu vecumu un dzimumu;
4. Lai izvērtētu pensiju un piemaksu indeksācijas ietekmi uz piešķirto pensijas apmēru dažādos griezumos, kā arī lai minimizētu ar indeksāciju nesaistīto faktoru ietekmi, no datiem tika atlasīta to pensiju saņēmēju datu kopa, kas analizējamajā periodā ir nemainīga pēc virknes pazīmju, konkrēti:
 - ir piešķirtas pensijas 2017.-2019.gada oktobra mēnesī;
 - pensijas aprēķinā izmantotais darba stāžs starp gadiem nemainās;
 - piesaistītā pakalpojuma lieta nav Starptautisko pakalpojumu nodaļā.

Secinājumi

Pētāmajā periodā noticis kopējais pensionāru dzīves apstākļu (šo jēdzienu reducējot līdz pirktspējai) uzlabojums, taču to nodrošinājusi nevis indeksu diversifikācija, bet gan sabiedrības dzīves apstākļu uzlabojums kopumā, kas caur indeksā iekļautajām komponentēm (cenu indekss un vidējā

Vidējo vecuma pensiju (ar piemaksām), vidējo algu un patēriņa cenu pieauguma salīdzinājums pret to pašu mēnesi gadu iepriekš

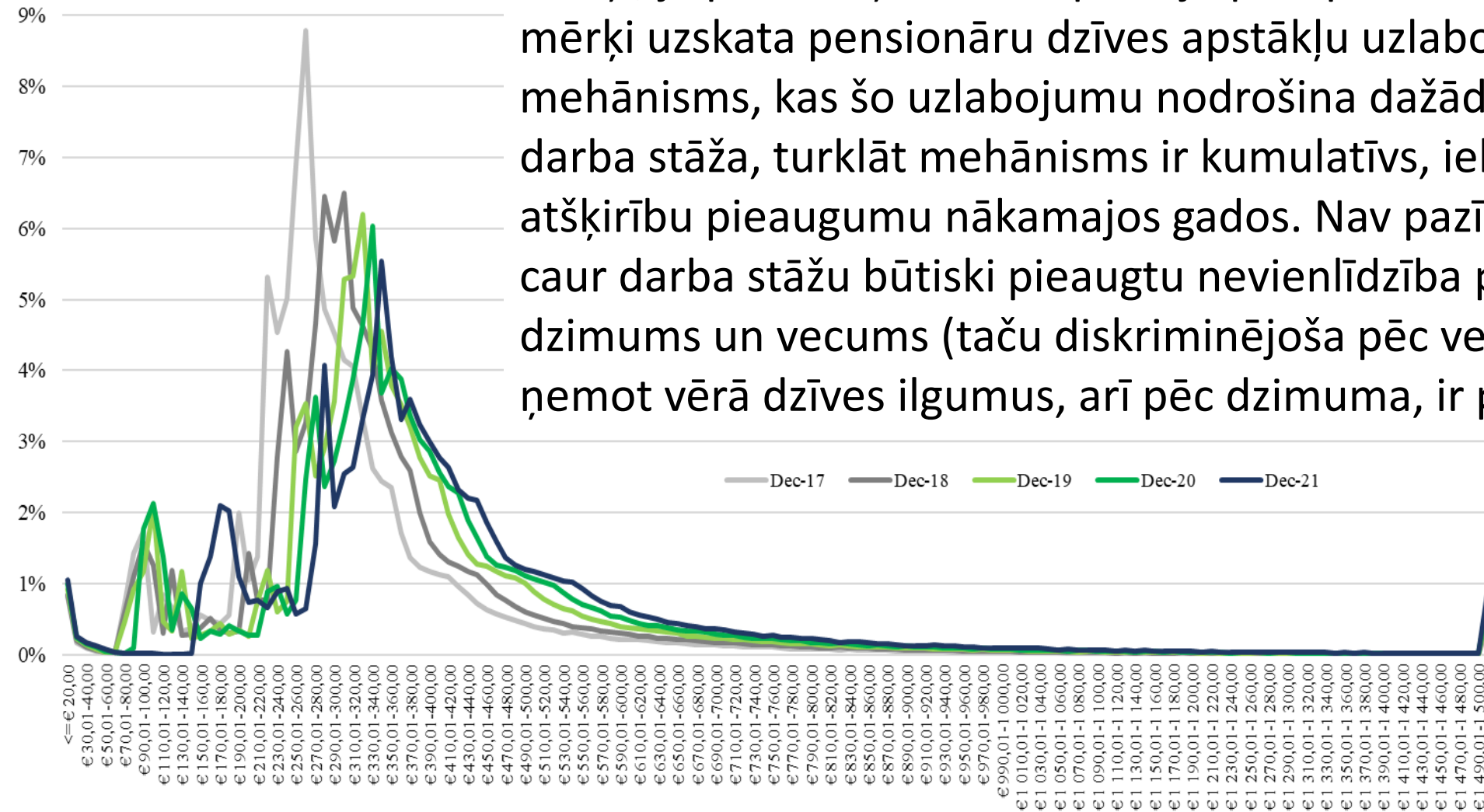

indekss un vidējā sociālās apdrošināšanas iemaksu alga) šo uzlabojumu ļāvis sajūst arī pensiju saņēmējiem – tiesa, mazākā mērā, nekā algotu darbu strādājošajiem, tomēr nodrošinot augstāku ienākumu stabilitāti.

Secinājumi

Vecuma pensiju (ieskaitot piemaksas) saņēmēju struktūras izmaiņas

Pensiju indeksu diferenciācija pēc darba stāža kopumā sasniegusi mērķi, ja par mērķi uzskata pensiju pakāpenisku diversifikāciju. Ja par mērķi uzskata pensionāru dzīves apstākļu uzlabošanu, tad izveidots mehānisms, kas šo uzlabojumu nodrošina dažādā tempā atkarībā no darba stāža, turklāt mehānisms ir kumulatīvs, iekļaujot potenciālu atšķirību pieaugumu nākamajos gados. Nav pazīmju, kas liecinātu, ka caur darba stāžu būtiski pieaugtu nevienlīdzība pēc tādām pazīmēm kā dzimums un vecums (taču diskriminējoša pēc vecuma, bet pastarpināti, ņemot vērā dzīves ilgumus, arī pēc dzimuma, ir piemaksu piešķiršana).

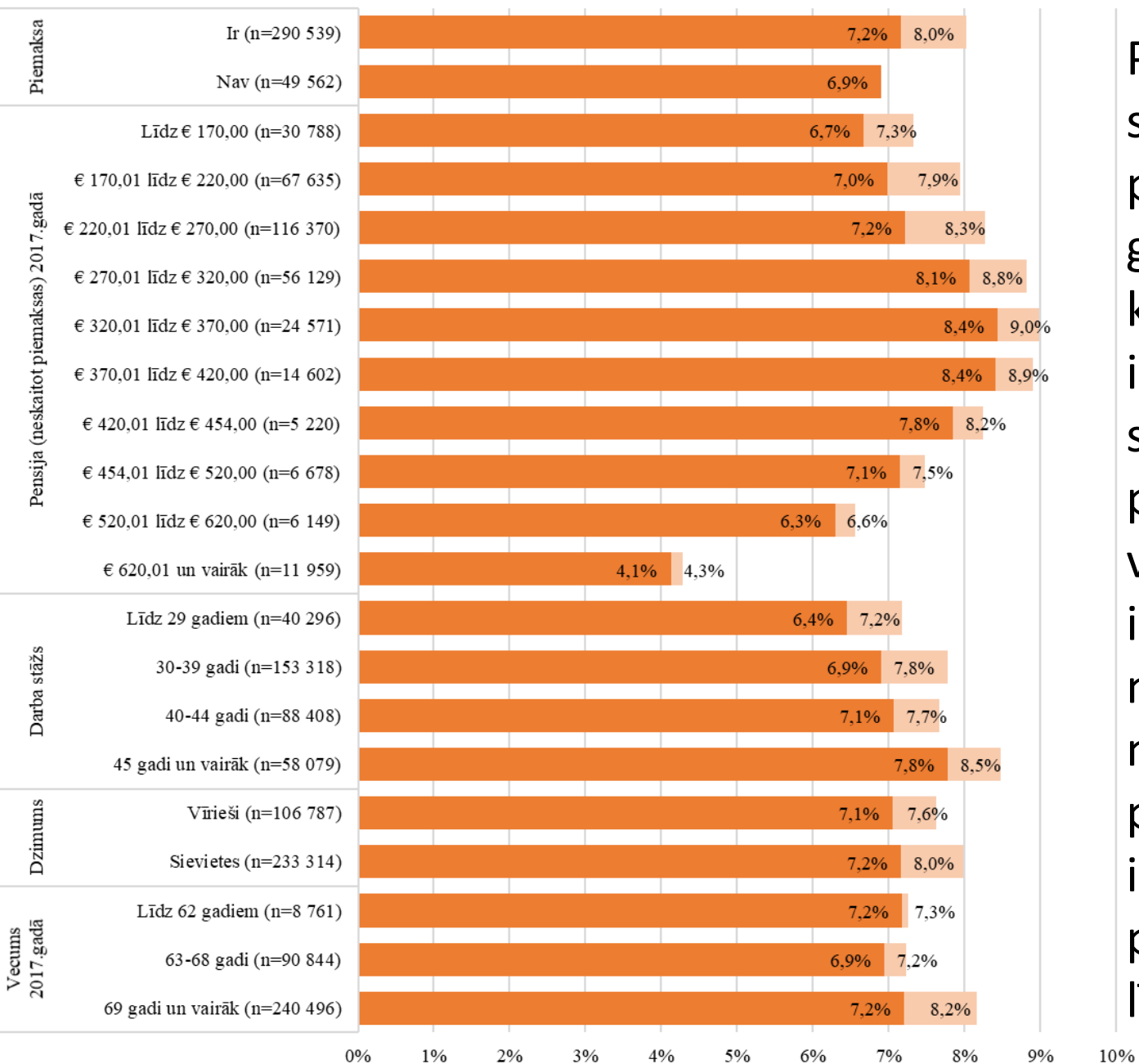

Secinājumi

Dažādās sabiedrībās būtiski atšķiras izpratne par to, vai taisnīgāks ir dažādu labumu vienlīdzīgs sadalījums vai arī vienlīdzīga iespēju nodrošināšana šos labumus iegūt. Nav pamata uzskatīt, ka tāda izpratne par sociālo taisnīgumu, kas paredz pensiju pieaugošu diferenciāciju pēc darba stāža (būtībā tas nozīmē, ka, jo ilgāk persona ir pensionāra statusā, jo izteiktāk izpaužas tās atšķirība no vienaudžiem ar atšķirīgu darba stāžu) veicina Latvijas sabiedrības, tai skaitā pensionāru kopienas, saliedētību. Par pretdarbību šādām tendencēm (tiesa, mazāk saistībā ar pensijām, vairāk saistībā ar trūcīgo statusu) liecina Tiesībsarga aktivitātes, no šīm aktivitātēm izrietošie Satversmes tiesas spriedumi un minimālo ienākumu reforma 2021.gadā, kas mazināja arī pensionāru nevienlīdzību atkarībā no darba stāža. Šai kontekstā gan ir būtiski, kā tiek mainīts indeksējamās pensijas limits, kā arī pensionāru ar nodokļiem neapliekamais minimums (pēdējais šī pētījuma kontekstā nav analizēts) – ja šos rādītājus paralēli nepaaugstina vai arī paaugstina nebūtiski, iespējams būtiski nobremzēt lielo pensiju pieaugumu, tādējādi pēc būtības izraisot situāciju, kad pensiju apjomi atkal sāk koncentrēties nevis diversificēties.

■ Pensijas pieaugums pēc 2019.gada oktobra ■ Piemaksas pieaugums pēc 2019.gada oktobra

Secinājumi

Pensiju piemaksu indeksēšanas mērķis nav saprotams, ja ņem vērā kontekstu, ka pašu piemaksu saņemšana ir atkarīga vienīgi no gada, kad persona pensionējusies. Personām, kas pensionējušās līdz 2011.gadam šī indeksācija sniedz progresējoši privilēģētu situāciju, salīdzinot ar tiem, kas pensionējušies vēlāk. Līdz ar to izmaiņas vērtējamas kā netaisnīgas. Ja līdzekļi bija ierobežoti, šo izmaiņu vietā bija nepieciešams vispirms piešķirt neindeksējamās piemaksas tiem, kam piemaksas nav tiesību saņemt (vai arī izveidot mehānismu, kā tās piešķirt pakāpeniski, ja nebija iespējams rast līdzekļus, lai piešķirtu uzreiz visiem).

Rekomendācijas

- Turpināt izpēti, kā mainās pensijas pēc vairākām indeksācijas reizēm atkarībā no darba stāža un gadu skaita, cik persona bijusi pensionāra statusā pēc 2018.gada. Tā kā pensiju indeksi ir kumulatīvi (pensiju atšķirības pieaug ar katru indeksācijas reizi), tad nevienlīdzība starp saņemamajām pensijām pieaug ar katru gadu. Izpētes mērķis ir noskaidrot, vai kumulatīvie indeksi laika gaitā neradīs situāciju, ko sabiedrība varētu vērtēt kā netaisnīgu. Risku rada tas, ka darba stāžs nosaka ne tikai pensiju apjomu, bet arī pieauguma tempu.
- Situācija ar pensiju piemaksām, kuras daļa nesaņem, bet daļa saņem, turklāt ik gadus indeksētas, vērtējama kā netaisnīga, jo vienīgais kritērijs, no kā atkarīga piemaksu saņemšana, ir pensionēšanās gads. Tā kā piemaksu atcelšana varētu izraisīt neapmierinātību, nepieciešams iespējami drīz piešķirt piemaksas pie pensijas arī personām, kas pensionējušās, sākot ar 2012.gadu. Politikiem izvairoties pieņemt šādu lēmumu pašiem, pastāv iespēja, ka to var nākties darīt pēc Satversmes tiesas sprieduma.

3. Gadījumu izpēte:

3.gadījums – izmaiņas ledzīvotāju ienākumu nodokļa atmaksas nosacījumos.

Metodoloģija

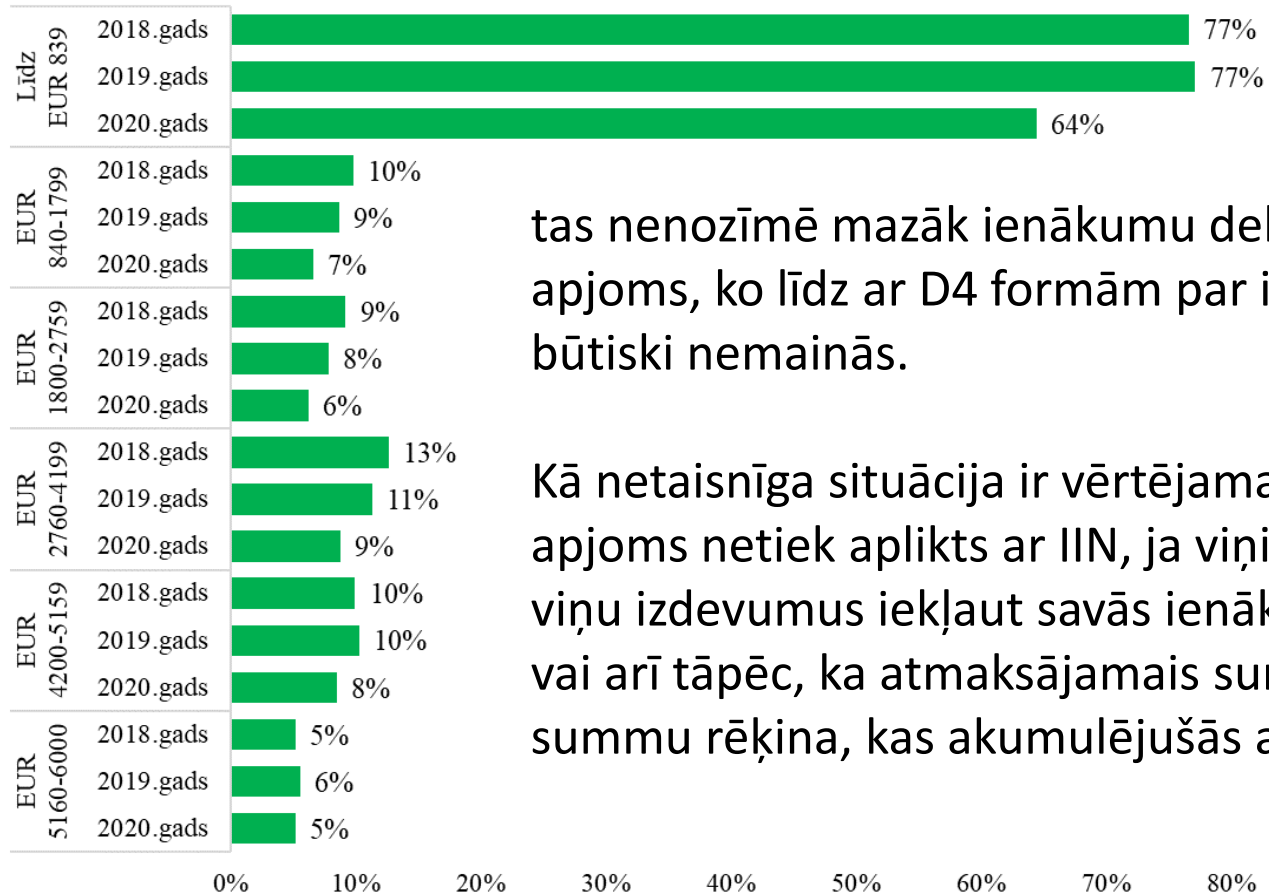
Lai veiktu gadījuma analīzi:

1. Veikta viena ekspertu intervija;
2. Apkopoti no VID saņemtie dati par personu ienākumiem (visās ar nodokli apliekamajās ienākumu kategorijās) un iesniegtajām D4 formām izdevumu atmaksai 2018.-2020.gadā visiem tiem, kuru ienākumi gadā nepārsniedza EUR 6000. Šāda robeža tika izvēlēta, ņemot vērā ienākumu līmeni, līdz kuram 2020.gadā algai tika piemērots maksimālais neapliekamais IIN minimums – EUR 500, kas gadā kopsummā ir EUR 6000. Dati saņemti nevis kā anonimizēts datu fails par katru personu atsevišķi, bet kā rādītāju apkopojumu par noteiktām personu grupām (summārie vai vidējie rādītāji par noteikta vecuma personām ar noteiktiem ienākumiem noteiktā gadā).

Secinājumi

Nav pamata uzskatīt, ka apskatāmajā laika periodā kādai grupai būtu mazinājusies izglītības vai veselības aprūpes pakalpojumu finansiālā pieejamība kā tāda. Tomēr ieviestie nosacījumi nenodrošina vienlīdzīgu pieejamību vai arī tādu nevienlīdzību pieejamībā, kas būtu uzskatāma par sociāli taisnīgu.

Ne-unikālo ģimenes locekļu īpatsvars, par kuriem iesniegtas D4 formas, no personām attiecīgajā ienākumu līmenī 2018.-2020.gadā

D4 formas apskatāmajā laika posmā par ģimenes locekļiem (īpaši pieaugušajiem) iesniegtas arvien retāk. Vērtējot no sociālā taisnīguma viedokļa, tas nozīmē mazākas iespējas atgūt savus medicīnas un izglītības izdevumus tiem, kas nav IIN maksātāji. Taču

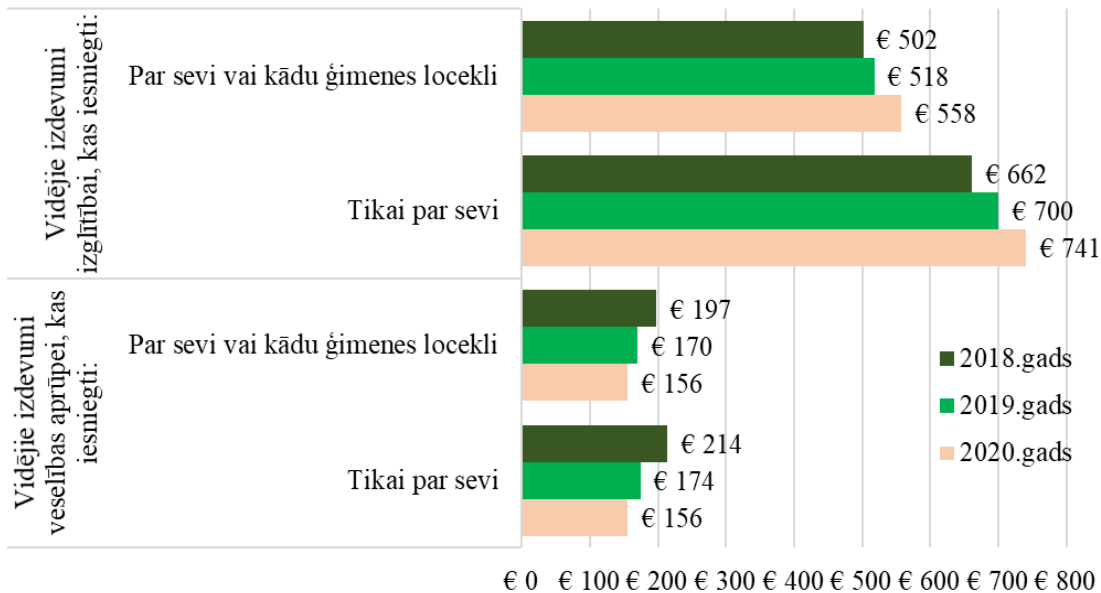
tas nenozīmē mazāk ienākumu deklarāciju ar D4 formām kā tādām, tādējādi informācijas apjoms, ko līdz ar D4 formām par iedzīvotāju ienākumiem izdodas apkopot, līdz ar to būtiski nemainās.

Kā netaisnīga situācija ir vērtējama to nestrādājošo pensionāru gadījumā ar pensijām, kuru apjoms netiek aplikts ar IIN, ja viņiem nav tuvu radnieku vai arī esošie radnieki nav gatavi viņu izdevumus iekļaut savās ienākumu deklarācijās (vai nu tāpēc, ka tās nevēlas iesniegt, vai arī tāpēc, ka atmaksājamais summas limits jau sasniegts, tai skaitā, iespējams, uz to summu rēķina, kas akumulējušās atmaksai no iepriekšējiem gadiem).

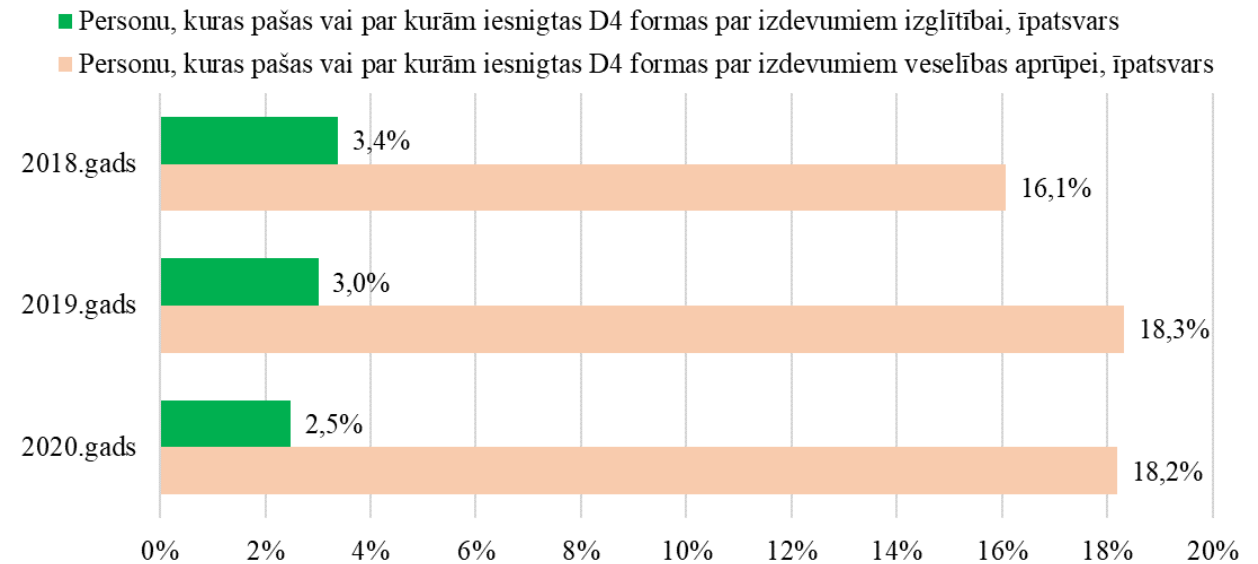
Secinājumi

Apskatāmajā laika periodā pieaudzis atmaksai iesniegto izglītības izmaksu vidējais apjoms (turklāt vidējais apjoms apskatāmajā mērķa grupā ir virs noteiktā EUR 600 limita), bet samazinājies šādus izdevumus iesniegušo personu īpatsvars, kas nepārprotami norāda uz to, ka noteiktais limits tiem, kam šādi izdevumi ir, būtiski ierobežo iespējas atgūt teorētiski atmaksājamās 20% no izglītības izdevumu kopsummas.

Vidējo par sevi un kopumā (par sevi un ģimenes locekļiem) atmaksai iesniegto izdevumi par izglītību un veselības aprūpi salīdzinājums 2018.-2020.gadā

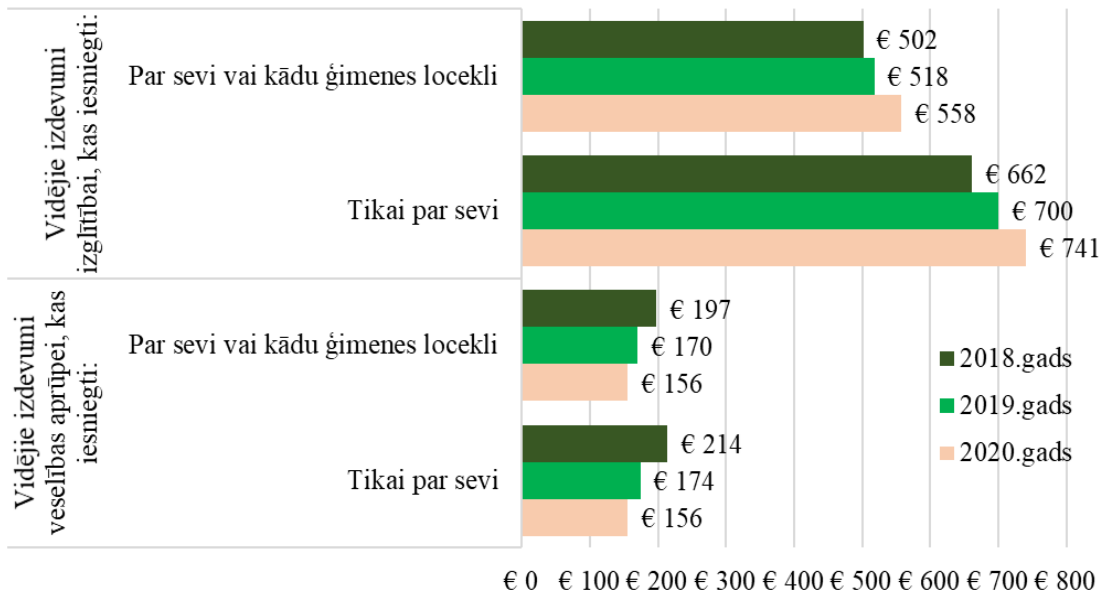
Personu īpatsvars, kuras pašas vai par kurām iesniegtas D4 formas izdevumu atmaksai par izglītību un veselības aprūpi 2018.-2020.gadā

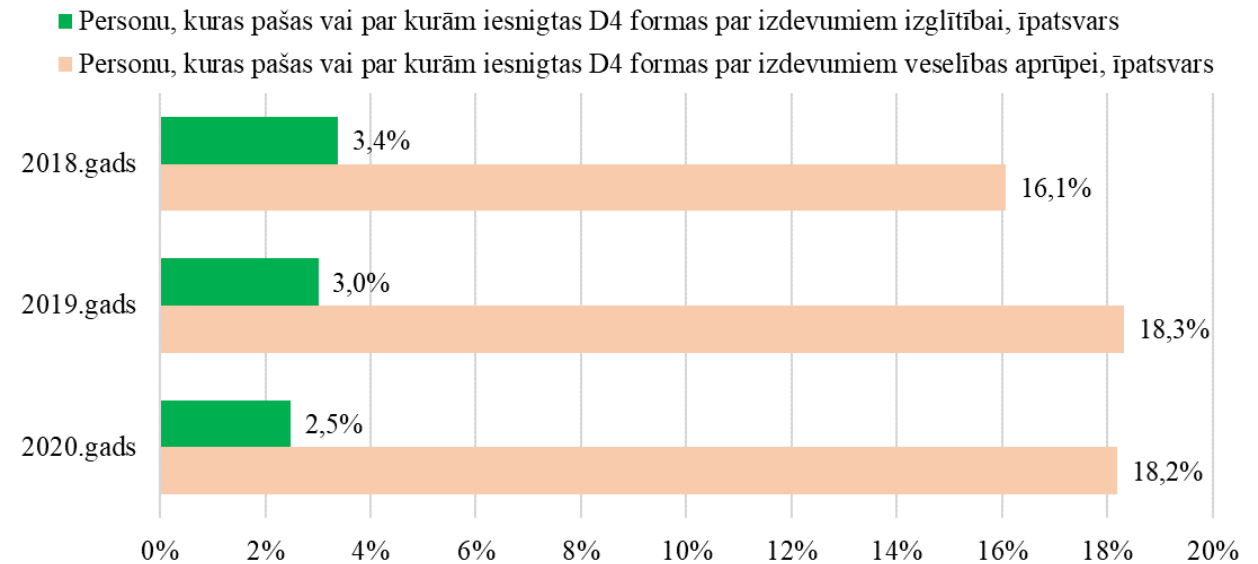
Secinājumi

Samazinājies medicīnas izdevumu vidējais apjoms. Šī situācija liecina, ka iespējas atgūt izdevumus par veselības aprūpi un izglītību nav līdzvērtīgas – veselības aprūpes gadījumā kopumā iespējas ir augstākas (tiesa, tas neattiecas uz gadījumiem, kad personām šie izdevumi ir lieli, piemēram, par operācijām), kas var tikt vērtēta arī kā diskriminācija pēc vecuma, ja salīdzina divas mazāk privilēģētās vecumgrupas – jauniešus un pensionārus – no kuriem pirmajiem biežāk raksturīgi izdevumi izglītībai, bet otrajiem – veselības aprūpei.

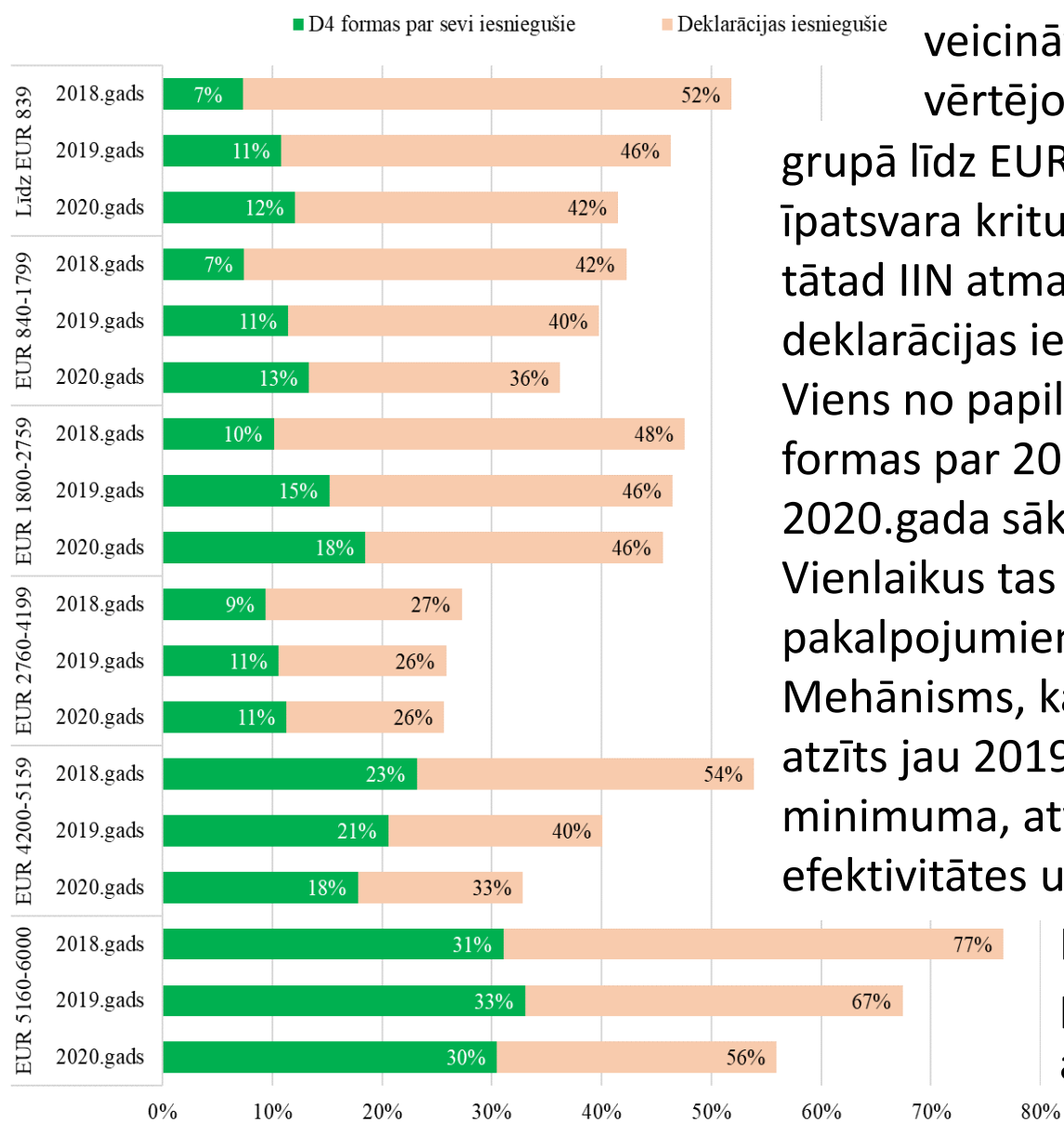
Vidējo par sevi un kopumā (par sevi un ģimenes locekļiem) atmaksai iesniegto izdevumi par izglītību un veselības aprūpi salīdzinājums 2018.-2020.gadā

Personu īpatsvars, kuras pašas vai par kurām iesniegtas D4 formas izdevumu atmaksai par izglītību un veselības aprūpi 2018.-2020.gadā

Ienākumu deklarācijas un D4 formas par sevi iesniegušo īpatsvars 2018.-2020.gadā no personām attiecīgajās ienākumu grupās

Secinājumi

Ja IIN atmaksas mehānisma viens no galvenajiem mērķiem ir veicināt brīvprātīgu ienākumu deklarāciju iesniegšanu, tad kopumā, vērtējot 2018.-2020.gada situāciju, var secināt, ka vismaz ienākumu grupā līdz EUR 6000 tas tiek veiksmīgi realizēts – uz deklarāciju iesniegušo īpatsvara krituma fona D4 formu par sevi iesniegušo īpatsvars ir stabils – tāpat IIN atmaksa ir nozīmīgs un stabils motivējošs faktors, kas veicina deklarācijas iesniegšanu, kamēr citu faktoru ietekme mazinās.

Viens no papildus faktoriem, kas motivēja iesniegt deklarācijas un D4 formas par 2019.gadu, visticamāk bija ienākumu kritums daļā sabiedrības 2020.gada sākumā saistībā ar ierobežojumiem dēļ COVID-19 pandēmijas. Vienlaikus tas motivēja iesniegt atmaksai čekus par medicīnas pakalpojumiem par salīdzinoši mazām summām.

Mehānisms, kad IIN atmaksa tiek nodrošināta pēc gada par netaisnīgu tika atzīts jau 2019.gadā publicētājās pētījumā “Nodokļu reforma neapliekamā minimuma, atvieglojumu un attaisnoto izdevumu piemērošanas problēmu, efektivitātes un risinājumu izvērtējumā”. Tomēr cenu pieauguma tempi, kas

Latvijā vērojami 2022.gadā, nozīmē, ka atgūtās naudas pirktspēja pēc gada būs kritusies ievērojami vairāk, salīdzinot ar to, kāds šis kritums bija iepriekšējos gados.

Rekomendācijas

Atteikties no IIN atmaksas par attaisnotajiem izdevumiem tajās izdevumu, kategorijās, kas skar nozīmīgākos un universāli nepieciešamākos veselības aprūpes un izglītības pakalpojumus, tā vietā palielinot tiešā valsts budžeta finansējuma daļu. Jo lielāks šajās izdevumu kategorijās ir tiešmaksājuma īpatsvars, jo lielākā mērā pakalpojuma pieejamība ar ir atkarīga no tā saņēmēja rocības, kas universāli nepieciešamāko pakalpojumu gadījumā nav sociāli taisnīgs mehānisms.

IIN atmaksa kā instruments ir saglabājama tādās izdevumu kategorijās, ko valsts definē kā veicināmas (tādi varētu būt, piemēram, ziedojumi). Ja tas vienlaikus nozīmētu ienākumu deklarāciju iesniedzēju īpatsvara kritumu, tad izstrādāt citus deklarāciju iesniegšanu veicinošus pasākumus.

4. Padziļināta Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmēju situācijas izpēte un analīze

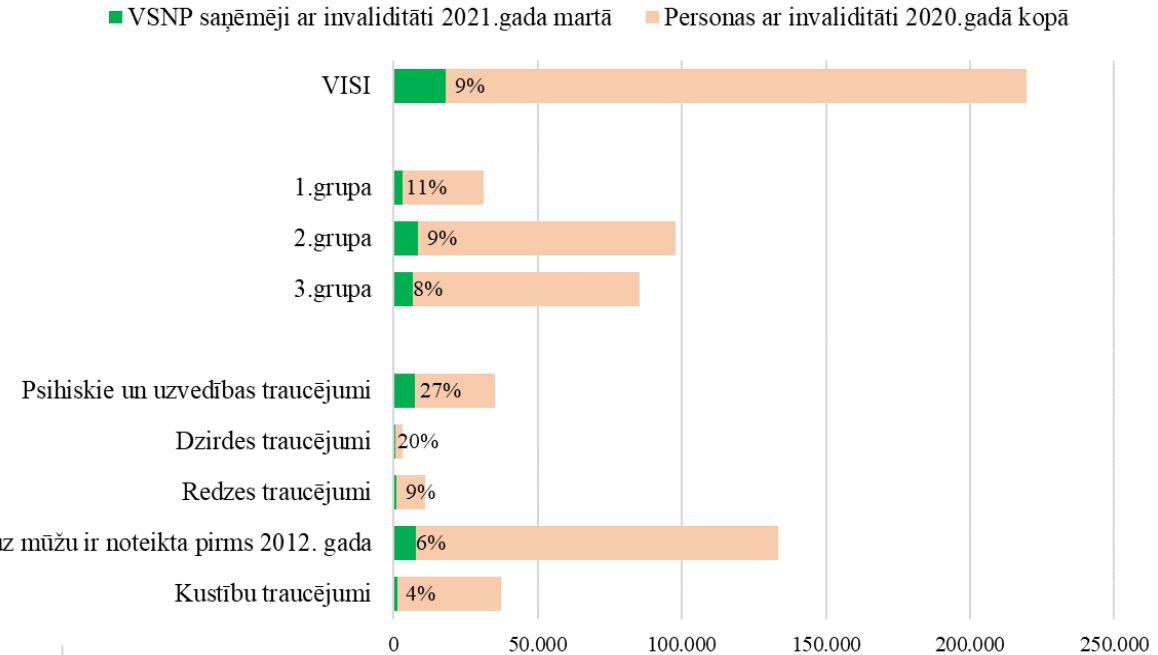
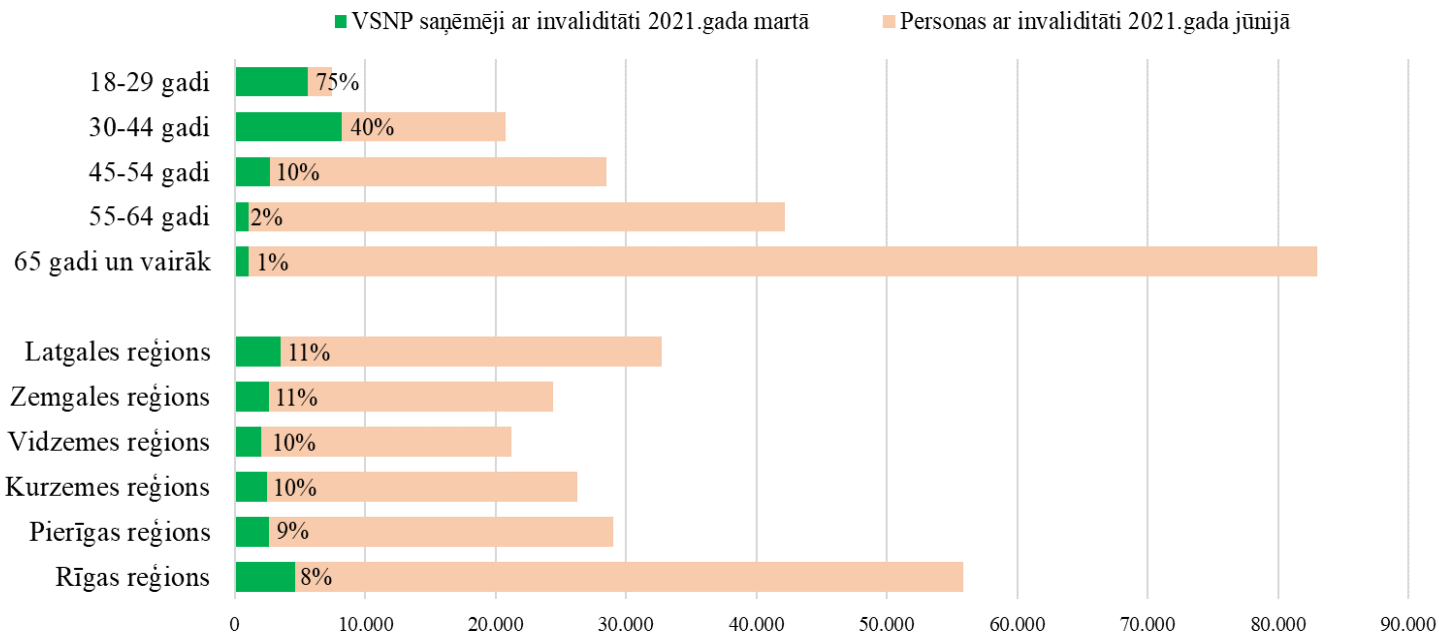
Metodoloģija

Pētījums ietvēra šādus posmus:

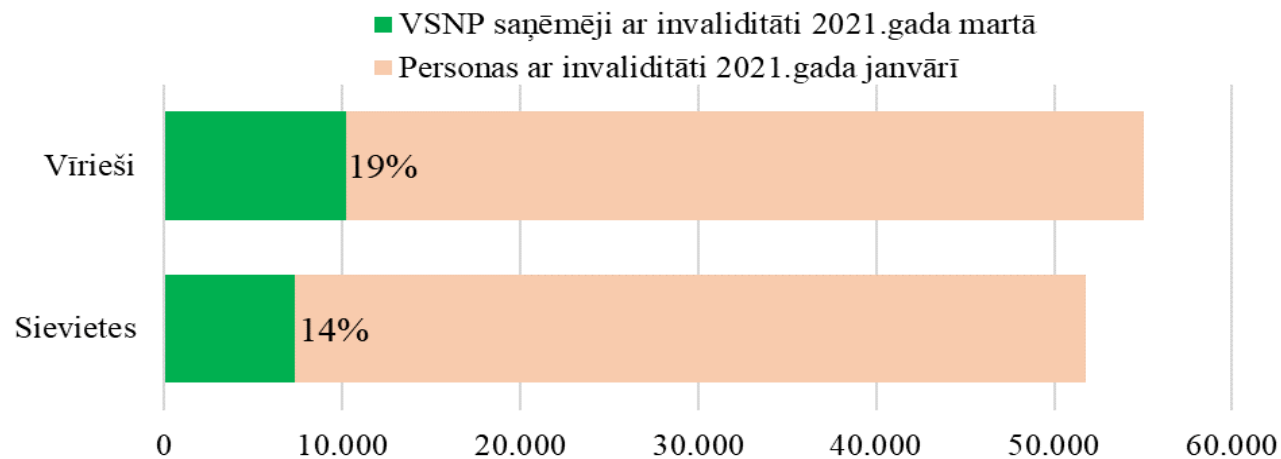
1. VSAA sagatavotas datu kopas analīzi, kas ietvēra datus (tai skaitā vēsturiskos) par personām, kuras VSNP saņēmušas 2021.gada martā;
2. Pētījuma kvalitatīvo priekšizpēti, kas veikta ar VSNP saņēmēju padziļinātajām intervijām (kopskaitā 15 intervijas ar dažādiem pabalsta saņēmējiem);
3. Aptaujas anketas un izlases izstrādi balstoties iepriekšējos posmos apkopotajā informācijā;
4. VSNP saņēmēju aptauju, ko veica apakšuzņēmējs SIA "SKDS" (400 respondentu);
5. Aptaujas rezultātu analīzi un tipisko situāciju identifikāciju, kuras raksturo iemeslus, kāpēc cilvēki saņem nevis pensiju, bet valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu;
6. Padziļinātās intervijas ar personām, kuru dzīvesstāsti ietver tipisko situāciju elementus, ar mērķi sniegt VSNP saņēmēju portretus (kopskaitā 7 intervijas);
7. VSAA atjaunotās datu kopas analīzi, kas ietvēra datus par personām, kas VSNO saņēmuši visā 2021.gada laikā (šis datu kopas analīze sniedza iespēju objektīvi novērtēt VSNP saņēmēju ienākumus pēc 2021.gadā notikušās minimālo ienākumu reformas).

Secinājumi

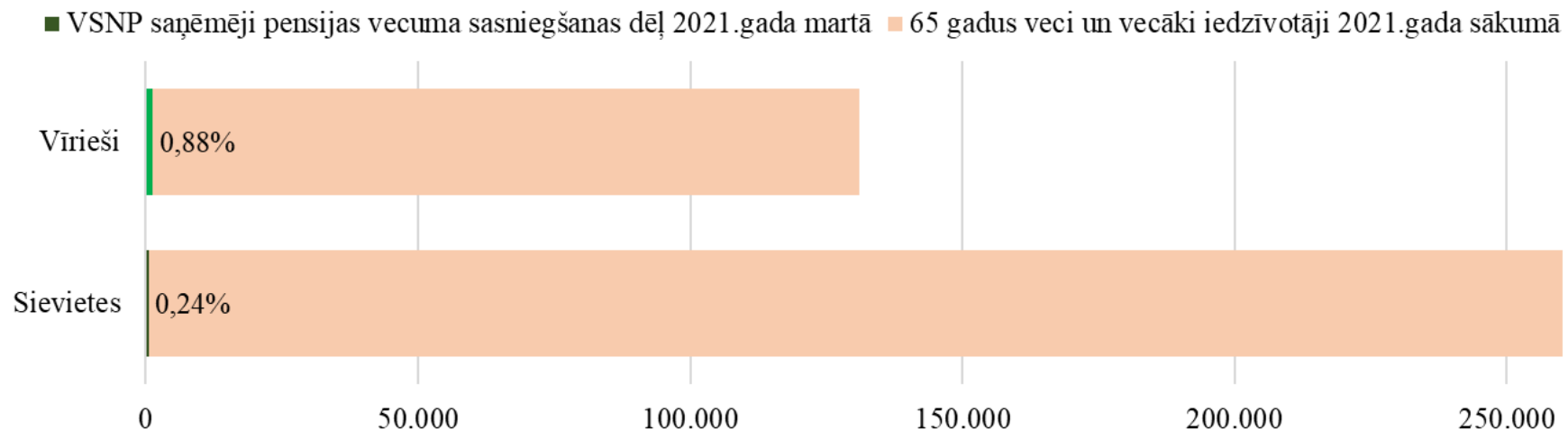
VSNP saņēmēji ievērojami biežāk sastopami starp tiem, kam invaliditāte ir kopš bērnības, starp personām ar psihiskajiem un uzvedības traucējumiem un ar dzirdes traucējumiem, tāpat starp gados jaunākām personām ar invaliditāti, kuras vēl nav ieguvušas tiesības uz invaliditātes pensiju.

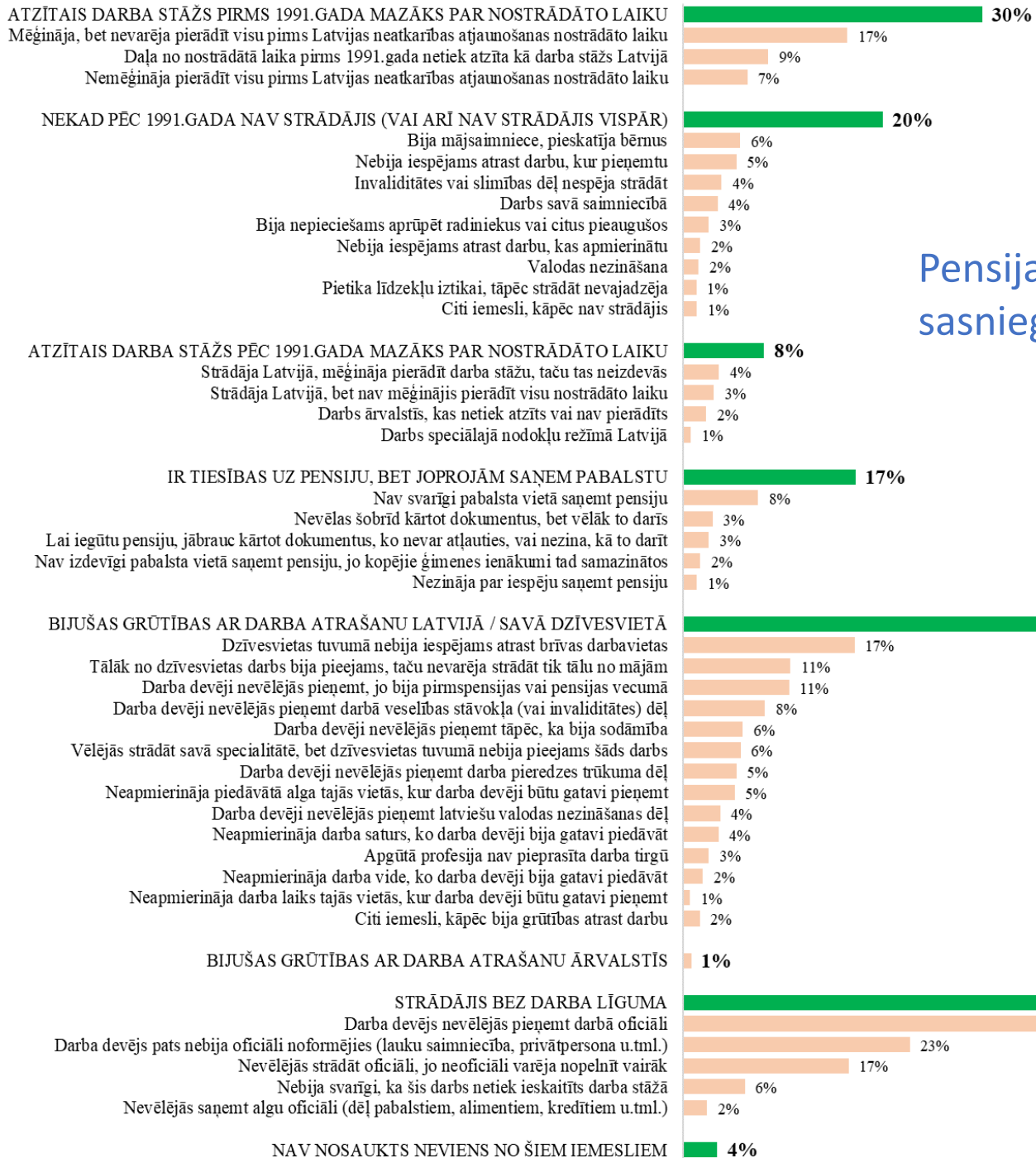

Secinājumi

Biežāk gan starp tiem, kam ir invaliditāte, gan starp tiem, kas sasnieguši pensijas vecumu, VSNP saņēmēji ir starp vīriešiem.

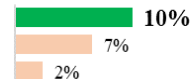

Pensijas vecumu
sasniegušie

Cēloņi, kāpēc nav nepieciešamā darba stāža

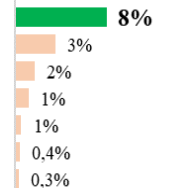
ATZĪTAIS DARBA STĀŽS PIRMS 1991.GADA MAZĀKS PAR NOSTRĀDĀTO LAIKU **10%**

Mēģināja, bet nevarēja pierādīt visu pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas nostrādāto laiku
 Nemēģināja pierādīt visu pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas nostrādāto laiku

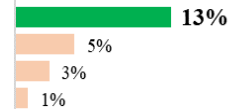
NEKAD PĒC 1991.GADA NAV STRĀDĀJIS (VAI ARĪ NAV STRĀDĀJIS VISPĀR) **8%**

Invaliditātes vai slimības dēļ nespēja strādāt
 Nebija iespējams atrast darbu, kur pieņemtu
 Bija mājsaimniece, pieskatīja bērnus
 Pietika līdzekļu iztikai, tāpēc strādāt nevarējās
 Darbs savā saimniecībā
 Bija nepieciešams aprūpēt radniekus vai citus pieaugušos

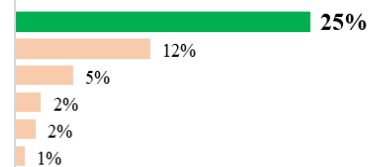
ATZĪTAIS DARBA STĀŽS PĒC 1991.GADA MAZĀKS PAR NOSTRĀDĀTO LAIKU **13%**

Strādāja Latvijā, bet nav mēģinājis pierādīt visu nostrādāto laiku
 Strādāja Latvijā, mēģināja pierādīt darba stāžu, taču tas neizdevās
 Darbs ārvalstīs, kas netiek atzīts vai nav pierādīts

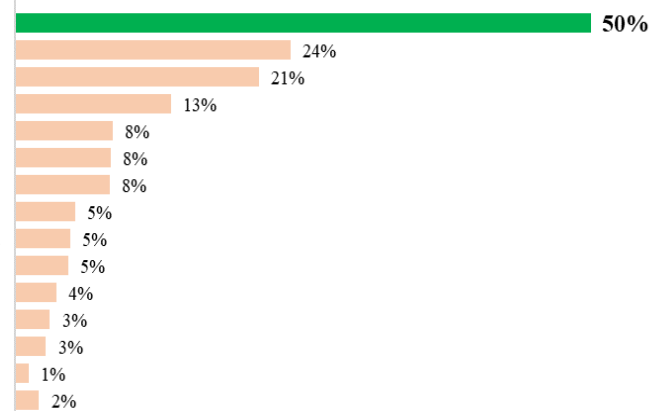
IR TIESĪBAS UZ PENSIJU, BET JOPROJĀM SAŅEM PABALSTU **25%**

Nezināja par iespēju saņemt pensiju
 Lai iegūtu pensiju, jābrauc kārtot dokumentus, ko nevar atļauties, vai nezina, kā to darīt
 Nav izdevīgi pabalsta vietā saņemt pensiju, jo kopējie ģimenes ienākumi tad samazinātos
 Nevēlas šobrīd kārtot dokumentus, bet vēlāk to darīs
 Nav svarīgi pabalsta vietā saņemt pensiju

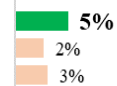
BIJUŠAS GRŪTĪBAS AR DARBA ATRAŠANU LATVIJĀ / SAVĀ DZĪVESVIETĀ **50%**

Darba devēji nevēlējās pieņemt darbā veselības stāvokļa (vai invaliditātes) dēļ
 Dzīvesvietas tuvumā nebija iespējams atrast brīvas darbavietas
 Tālāk no dzīvesvietas darbs bija pieejams, taču nevarēja strādāt tik tālu no mājām
 Darba devēji nevēlējās pieņemt darba pieredzes trūkuma dēļ
 Neapmierināja darba vide, ko darba devēji bija gatavi piedāvāt
 Vēlējās strādāt savā specialitātē, bet dzīvesvietas tuvumā nebija pieejams šāds darbs
 Neapmierināja piedāvātā alga tajās vietās, kur darba devēji būtu gatavi pieņemt
 Apgūtā profesija nav pieprasīta darba tirgū
 Neapmierināja darba saturs, ko darba devēji bija gatavi piedāvāt
 Neapmierināja darba laiks tajās vietās, kur darba devēji būtu gatavi pieņemt
 Darba devēji nevēlējās pieņemt tāpēc, ka bija sodāmība
 Darba devēji nevēlējās pieņemt latviešu valodas nezināšanas dēļ
 Darba devēji nevēlējās pieņemt, jo bija pirmspensijas vai pensijas vecumā
 Citi iemesli, kāpēc bija grūtības atrast darbu

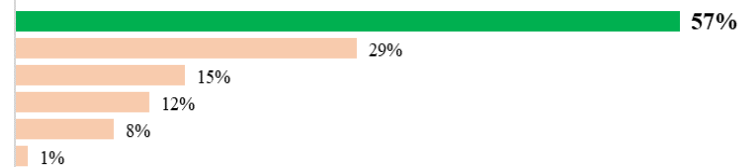
BIJUŠAS GRŪTĪBAS AR DARBA ATRAŠANU ĀRVALSTĪS **5%**

Darba devēji nevēlējās pieņemt valodas nezināšanas dēļ
 Citi iemesli, kāpēc bija grūtības atrast darbu

STRĀDĀJIS BEZ DARBA LĪGUMA **57%**

Darba devējs nevēlējās pieņemt darbā oficiāli
 Darba devējs pats nebija oficiāli noformējies (lauku saimniecība, privātpersona u.tml.)
 Nevēlējās strādāt oficiāli, jo neoficiāli varēja nopelnīt vairāk
 Nebija svarīgi, ka šis darbs netiek ieskaitīts darba stāžā
 Nevēlējās saņemt algu oficiāli (dēļ pabalstiem, alimentiem, kredītiem u.tml.)

NAV NOSAUKTS NEVIENS NO ŠIEM IEMESLIEM **11%**

Cēloņi, kāpēc nav nepieciešamā darba stāža

Personas ar invaliditāti

Secinājumi

- Pie iemesliem, kas nav ļāvis iegūt pietiekamu darba stāžu, lai varētu saņemt pensiju, respondenti visbiežāk norādīja, ka ir **strādājuši bez darba līguma**. To minēja vairāk nekā puse personu ar invaliditāti un gandrīz divas trešdaļas pensijas vecumu sasniegušo.
- Otrs respondentu visbiežāk nosauktais iemesls, kāpē nav izdevies iegūt nepieciešamo darba stāžu, ir **grūtības atrast darbu**, ko nosauca puse no aptaujātajām personām ar invaliditāti un 40% to, kas sasnieguši pensijas vecumu. Personām ar invaliditāti tas biežāk saistījies ar veselības stāvokli, savukārt pensijas vecuma personām – ar darbavietu trūkumu dzīvesvietas tuvumā.
- Aptuveni trešā daļa pensijas vecumu sasniegušo norādīja, ka viņu **pirms 1991.gada iegūtais darba stāžs pārsniedz oficiāli atzīto**. Visbiežāk faktisko stāžu nav mēģināts pierādīt, bet retāk tas nav ticis atzīts. Personas ar invaliditāti ir ievērojami jaunākas, tāpēc tām šī problēma nav starp nozīmīgākajām.

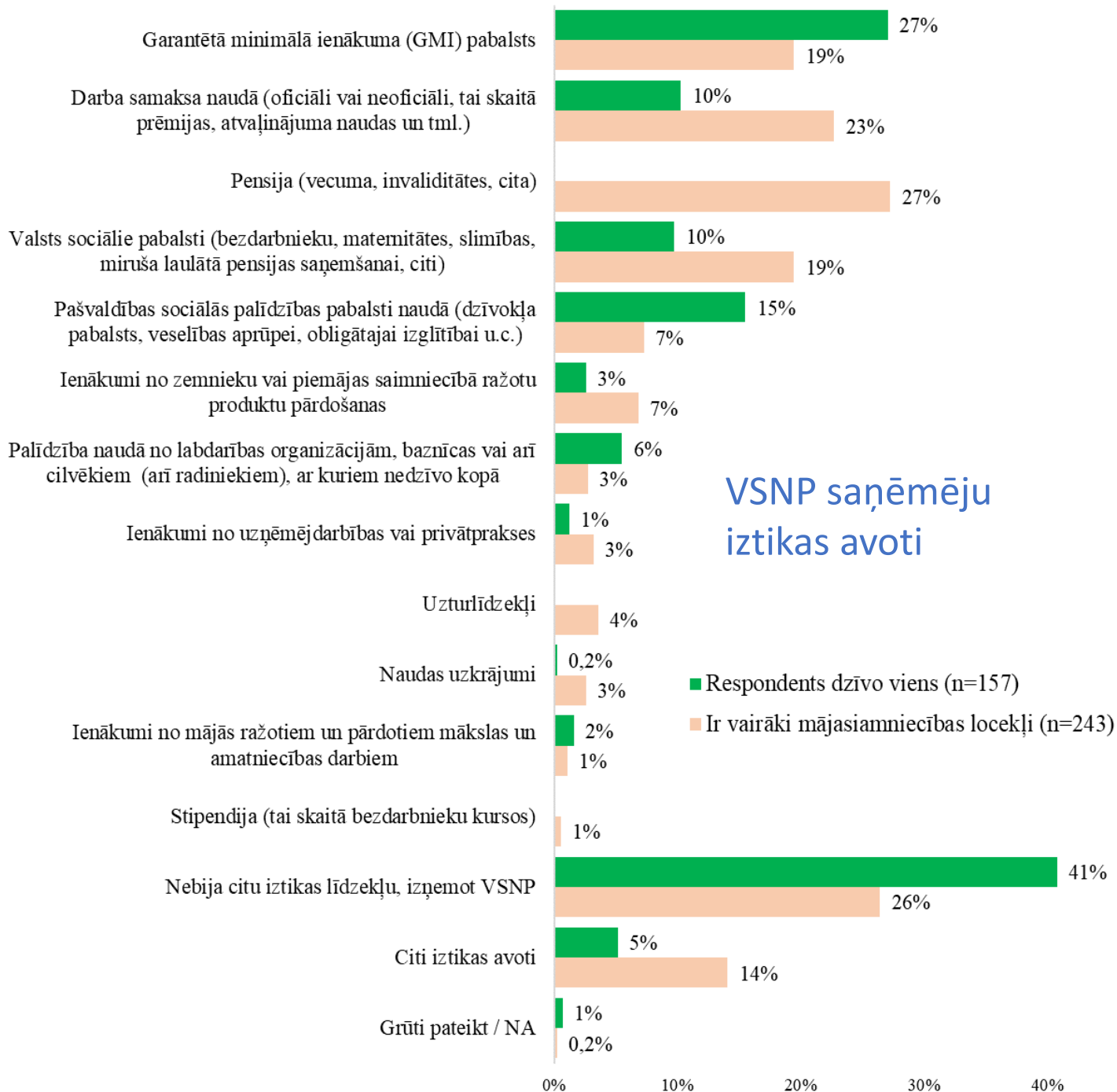
Secinājumi

- Personas ar invaliditāti ceturtajā daļā gadījumu norādīja, viņu **atzītais darba stāžs pārsniedz minimāli nepieciešamo pensijas saņemšanai, taču nav bijis informācijas, ka ir tiesības pretendēt uz invaliditātes pensiju.**
- Aptuveni piektā daļa pensijas vecumu sasniegušo norādīja, ka **pēc 1991.gada nav strādājuši.** No personām ar invaliditāti to minēja 8%. Kā galvenais iemesls tiek minēta uzņēmuma reorganizācija vai likvidācija. Uzņēmuma reorganizācija vai likvidācija ir nozīmīgs iemesls arī tiem pensijas vecumu sasniegušajiem, kas darba attiecības pārtraukuši vēlāk, kamēr personām ar invaliditāti svarīgākas tādā gadījumā ir bijušas veselības problēmas.
- Pārtraukumi darba stāžā, kas saistīti ar **tuvinieku aprūpi un bērnu pieskatīšanu**, savā starpā atšķiras – pirmajiem raksturīgi īslaicīgi darba posmi, galveno uzmanību pievēršot tuvinieku aprūpei, kā arī grūtības atrast darbu (kas var būt gan saistīts, gan nesaistīts ar nepieciešamību aprūpēt tuvinieku), savukārt otrie biežāk saistās ar situācijām kad strādāt nav bijis nepieciešamības. Abi raksturīgi aptuveni desmitajai daļai respondentu.

Secinājumi

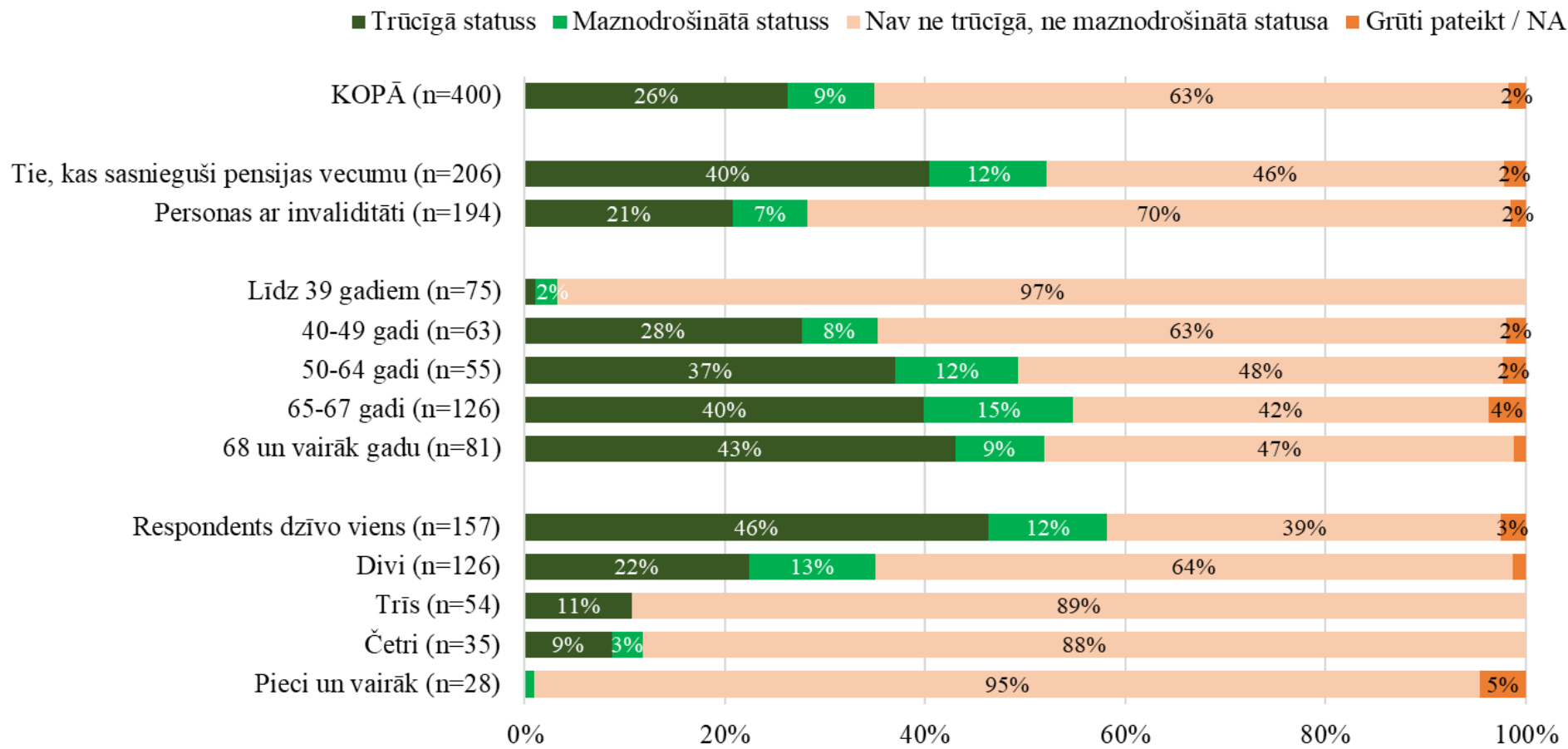
Analizējot VSNP saņēmēju iztikas līdzekļus, piemērotākais respondentu iedalījums ir atkarībā no tā, vai viņi dzīvo vieni, vai kopā ar citiem māsaimniecības locekļiem. Pirmajā gadījumā ienākumu alternatīvu ir relatīvi maz – 41% no atsevišķi dzīvojošajiem respondentiem norādījuši, ka viņiem nav citu ienākumu avotu, izņemot VSNP. Dzīve kopā ar citiem cilvēkiem māsaimniecības ienākumu struktūru padara daudzveidīgāku, tomēr arī tad tikai nelielā daļā gadījumu ir runa par ienākumiem no darba.

VSNP saņēmēju iztikas avoti

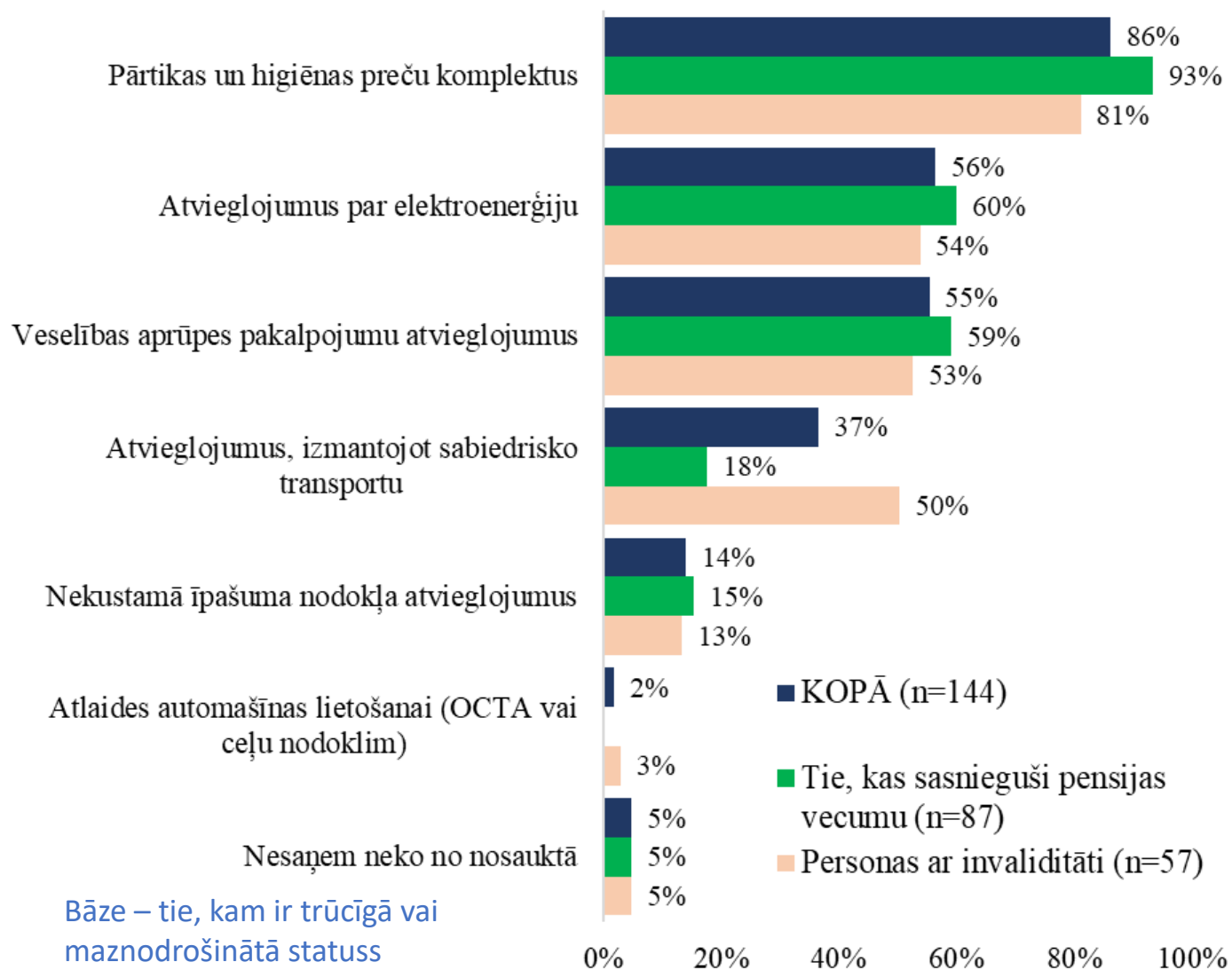
Secinājumi

Vairums respondentu – 63% – norāda, ka viņiem nav ne trūcīgas, ne maznodrošinātas personas statusa. Visbiežāk trūcīgas vai maznodrošinātas personas statuss ir tiem, kas dzīvo vieni (46% norāda, ka ir trūcīgie, bet 12% – ka ir maznodrošinātie), kā arī tiem, kas sasnieguši pensijas vecumu (40% no viņiem ir trūcīgie, bet 12% – maznodrošinātie).

Secinājumi

Kādu palīdzību saņēmuši no valsts vai pašvaldības:

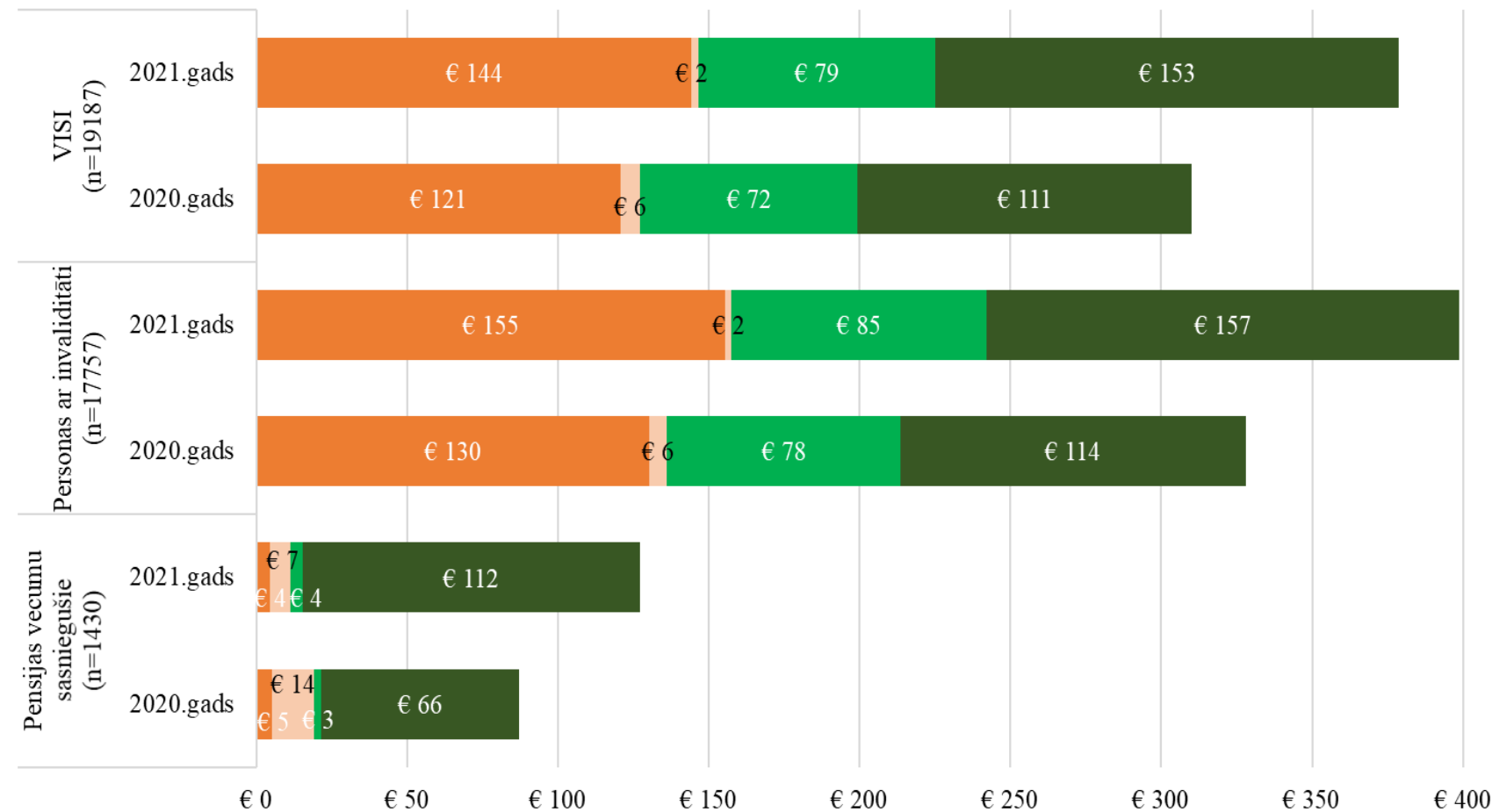

Visbiežāk personas ar trūcīgā vai maznodrošinātā statusu norāda, ka saņēmušas pārtikas un higiēnas preču komplektus. Aptuveni puse no tiem, kam ir trūcīgo vai maznodrošināto statuss, norāda uz tādu palīdzību kā atvieglojumi par elektroenerģiju un veselības aprūpi, bet personu ar invaliditāti gadījumā – arī par sabiedrisko transportu. Citi palīdzības veidi minēti ievērojami retāk. Palīdzību iespējams saņemt arī no labdarības organizācijām vai baznīcas. Taču tādu respondentu, kas norādītu, ka pēdējā gada laikā šādu palīdzību būtu saņēmuši, ir tikai 5%.

Secinājumi

VSAA dati liecina, ka līdz ar 2021.gada minimālo ienākumu reformu VSNP apjoms pieaudzis visiem VSNP saņēmējiem, kas tiešā veidā nozīmē arī kopējo ienākumu pieaugumu. Tomēr joprojām personām ar invaliditāti kopējie ienākumi ir ievērojami lielāki nekā pensijas vecumu

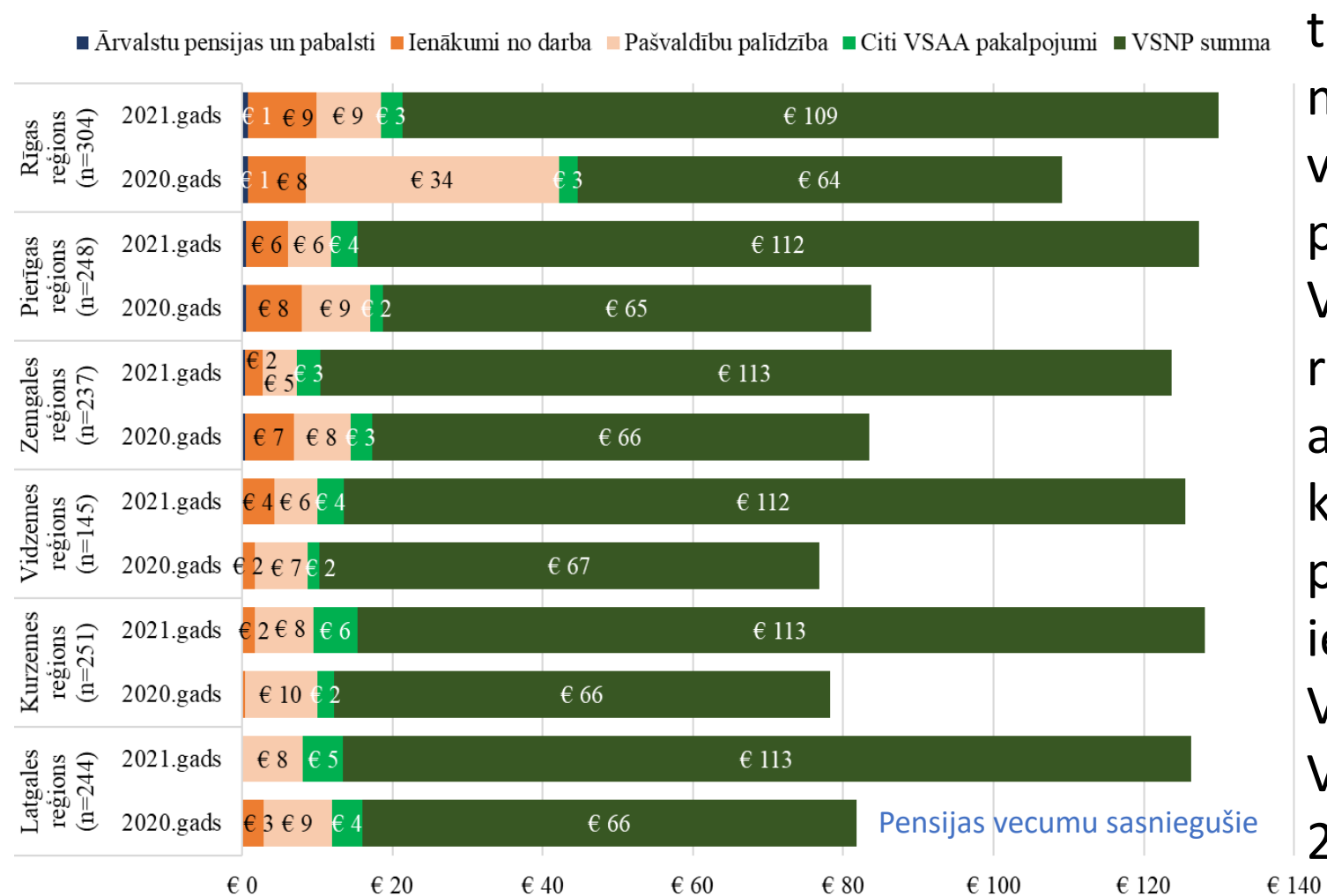
■ Ārvalstu pensijas un pabalsti ■ Ienākumi no darba ■ Pašvaldību palīdzība ■ Citi VSAA pakalpojumi ■ VSNP summa

sasniegušajiem – tas saistās gan ar iespējām strādāt, nezaudējot līdz ar to ienākumus no VSNP, gan ar ievērojami lielākiem ienākumiem no cietiem VSAA pakalpojumiem. Turklāt 2021.gadā pieauguši VSNP saņēmēju ar invaliditāti ienākumi no darba, kas visdrīzāk saistāms ar pandēmijas izraisīto ierobežojumu samazinājumu 2021.gadā.

Secinājumi

Minimālo ienākumu reformas rezultātā mazinājies pašvaldību palīdzības apjoms VSNP saņēmējiem. Īpaši nozīmīgi tas izpaužas Rīgā, kur saistībā ar to, ka valstī 2021.gadā tika unificēti GMI pabalsta saņemšanas nosacījumi, nācās šī pabalsta saņemšanas sliekšni pazemināt –

tādējādi VSNP saņēmēji Rīgā no minimālo ienākumu reformas ieguvuši vismazāk, jo daļa iepriekš saņemtā GMI pabalsta 2021.gadā tika saņemta kā VSNP, bet ienākumi VSNP saņēmējiem reģionos izlīdzinājušies. Ja daļai personu ar invaliditāti Rīgā un Pierīgā to ir iespēja kompensēt ar ienākumiem no darba, tad pensijas vecumu sasniegušajiem šādu iespēju legāli, nezaudējot ienākumus no VSNP, nav. Tomēr arī Rīgā un Pierīgā VSNP saņēmēju pirktspēja kopumā 2021.gadā ir uzlabojusies.

Tipiskās situācijas

Personas ar invaliditāti:

- jauni cilvēki, kurus piemeklējusi kāda slimība vai trauma un kas līdz tam brīdim nav spējuši sakrāt nepieciešamo 3 gadu darba stāžu;
- cilvēki, kam ir nepieciešamais 3 gadu darba stāžs, taču nebija informācijas, ka ir tiesības uz pensiju;
- cilvēki pusmūžā, kas darbu nespēj atrast dēļ invaliditātes (arī iespējas strādāt ir ierobežotas, un visdrīzāk viņi nepieciešamo darba stāžu neiegūs);
- cilvēki, kas invaliditāti ir ieguvuši nesen, bet pirms tam bijis darbs bez līguma vai darbs savā saimniecībā – pēc 1991.gada oficiāli gandrīz nav strādāts.

Pensijas vecuma personas:

- cilvēki, kas līdz 1991.gadam nav spējuši pierādīt visu iegūto darba stāžu vai nav panākuši tā atzīšanu, savukārt pēc 1991.gada izkrituši no oficiālā darba tirgus;
- cilvēki, kas nekārto dokumentus, lai pierādītu nepieciešamo darba stāžu, kas viņiem faktiski pārsniedz nepieciešamo minimumu.

Rekomendācijas

- Brīdī, kad persona ar invaliditāti iegūst VSNP, tai ir jāsaņem informācija, ka, uzkrājot nepieciešamo 3 gadu darba stāžu, ja invaliditāte saglabājas, tai ir tiesības saņemt invaliditātes pensiju. Tāpat VSAA darbiniekam jāinformē par invaliditātes pensijas priekšrocībām.
- Brīdī, kad persona ar invaliditāti, kas saņem VSNP, ir uzkrājusi nepieciešamo 3 gadu darba stāžu invaliditātes pensijas saņemšanai, VSAA ir jāinformē persona, ka tai ir tiesības pretendēt uz invaliditātes pensiju, izskaidrojot šī pensijas priekšrocības attiecībā pret VSNP.
- Iespēju robežās jāinformē pensijas vecumu sasniegušie VSNP saņēmēji, ka turpmāk viņiem būs iespēja veidot darba attiecības un uzkrāt nepieciešamo darba stāžu arī pēc pensijas vecuma sasniegšanas, nezaudējot iespēju saņemt VSNP. Tāpat par šo iespēju jāinformē personas, kas no jauna noformē VSNP saņemšanu saistībā ar pensijas vecuma sasniegšanu.

Rekomendācijas

- Situācijās, kad persona informē VSAA darbinieku, ka tās faktiskais darba stāžs pārsniedz noteikto minimumu, taču daļa šī darba stāža nav pierādāma, tāpēc persona var pretendēt tikai uz VSNP, jo nav saglabājušies nepieciešamie dokumenti, tad vismaz situācijās, kad nepierādītais darba stāžs saistās ar darbu Latvijā, valstij ir jāsedz arhīva pakalpojumu izmaksas darba stāža pierādīšanai. VSAA darbiniekiem, kas strādā ar klientiem, kā arī pašvaldību sociālo dienestu darbiniekiem jābūt informētiem par iespēju arhīva izziņas saņemt bez maksas, un jāinformē par to klients (vienlaikus norādot, ka arhīva pakalpojumus iespējams saņemt, klātienē personiski neapmeklējot arhīvu; tāpat iespējams organizēt iespēju, ka pieprasījums, kas adresējams citam zonālajam arhīvam, tiek aizpildīts klientam tuvākajā zonālajā arhīvā). Tieši tuvākajā nākotnē daudziem būs svarīgi pierādīt katru nostrādāto gadu, jo teorētiski iespējamais darba stāžs līdz 90.gadu sākumam (kad daļa izkrita no legālā darba tirgus) pensijas vecumu sasniegušajiem būs aptuveni 15 gadi – tas daļai var nozīmēt nepieciešamību pierādīt 15 gadus no, piemēram, 15 vai 17, kas var izrādīties sarežģītāk, nekā tiem, kas pensionējās agrāk un kuriem faktiski nostrādāto gadu pirms 90.gadu sākuma bija vairāk (respektīvi, pensijas saņemšanai bija jāpierāda 15 gadi no, piemēram, 20 vai 25).

Rekomendācijas

- Darbā ar personām ar invaliditāti Nodarbinātības valsts aģentūrai svarīgi pievērst uzmanību viņu darba stāžam, īpaši veicinot to personu, kurām ir nepietiekams darba stāžs invaliditātes pensijas saņemšanai, nodarbinātību nepieciešamā darba stāža iegūšanai.
- Nodarbinātības valsts aģentūras uzdevums darbā ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem tajās situācijās, kad viņu darba stāžs ir nepietiekams vecuma pensijas saņemšanai, būtu savlaicīgi (pēc 50 gadu vecuma) informēt bezdarbniekus par iespējamajiem riskiem gadījumā, ja viņi neiegūs vismaz 15 gadu darba stāžu.

Indikatori, kuri turpmāk būtu izmantojami VSNP saņēmēju mērķa grupas izvērtēšanai

Ieteicams valsts līmenī veikt darba stāža ikgadēju monitoringu, apkopojot šādus rādītājus:

- **VSNP saņēmēju īpatsvars pensijas vecumu sasniegušo personu vidū;**
- **VSNP saņēmēju īpatsvars ar iegūtu invaliditāti (respektīvi, ne invaliditāti kopš bērnības) personu ar invaliditāti vidū;**
- **personu īpatsvars ar darba stāžu, kas mazāks par 5 gadiem, starp 50 gadu vecumu sasniegušajiem;**
- **personu īpatsvars ar darba stāžu, kas mazāks par 10 gadiem, starp 60 gadu vecumu sasniegušajiem.**

Pirmie divi no tiem novērtē faktisko situāciju, bet pēdējie divi – ļauj prognozēt situāciju nākamajiem gadiem. Ja monitoringa rezultātā tiek konstatētas nelabvēlīgas īstermiņa tendences (īpatsvara pieaugums rādītājos a vai b), nepieciešams īpaši aktivizēt rekomendācijās minētos pasākumus, kas attiecas uz konkrēto mērķgrupu (personas ar invaliditāti vai pensijas vecumu sasniegušās personas).

Ja monitoringa rezultātā tiek konstatētas nelabvēlīgas ilgtermiņa tendences, nepieciešami aktīvi preventīvi pasākumi, Nodarbinātības valsts aģentūrai blakus tādām riska grupām kā personas pirmspensijas vecumā, personas ar invaliditāti, personas pēc ieslodzījuma u.tml. izdalīt riska grupu “personas ar zemu darba stāžu” un vērstu uz to pasākumus konkurētspējas paaugstināšanai.